

UNIVERZITA PARDUBICE

FAKULTA FILOZOFICKÁ

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

2025

Šárka Kozáková

Univerzita Pardubice

Fakulta filozofická

Motiv stáří v díle Karla Václava Raise

Bakalářská práce

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2023/2024

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(projektu, uměleckého díla, uměleckého výkonu)

Jméno a příjmení: **Šárka Kozáková**
Osobní číslo: **H22127**
Studijní program: **B0288A090002 Historicko-literární studia**
Téma práce: **Obraz stáří ve vybraných prózách Karla Václava Raise**
Zadávací katedra: **Katedra literární kultury**

Zásady pro vypracování

Studentka se ve své bakalářské práci zaměří na problematiku stáří ve vybraných prozaických dílech spisovatele Karla Václava Raise. V teoretické části představí osobu autora a základní přehled jeho díla v kontextu soudobé literární kultury. Také se bude věnovat problematice stáří v kontextu dějin každodennosti tzv. dlouhého devatenáctého století. V praktické části následně analyzuje vybrané prózy K. V. Raise s důrazem na obraz starého člověka, jeho roli, pozici v rodině i další sociální vazby.

Rozsah pracovní zprávy:
Rozsah grafických prací:
Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam doporučené literatury:

HORSKÁ, Pavla et al. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha, 1990. ISBN 80-7038-011-X.
JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Český román sklonku 19. století*. Praha: Academia, 1967.
JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Román mezi modernami: studie z historické poetiky*. Praha: 1989.
JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Stoletou alejí: o české próze minulého věku*. Praha: 1985.
LENDEROVÁ, Milena, JIRÁNEK, Tomáš a MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: 2009. ISBN 978-80-246-1683-4.

Vedoucí bakalářské práce: **Mgr. Bc. Kateřina Korábková, PhD.**
Katedra literární kultury

Datum zadání bakalářské práce: **30. března 2024**
Termín odevzdání bakalářské práce: **31. března 2025**

doc. Mgr. Jiří Kubeš, Ph.D.
děkan

Mgr. Bc. Kateřina Korábková, PhD.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 14. listopadu 2024

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Beru na vědomí, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů, a směrnicí Univerzity Pardubice č. 7/2019 Pravidla pro odevzdávání, zveřejňování a formální úpravu závěrečných prací, ve znění pozdějších dodatků, bude práce zveřejněna prostřednictvím Digitální knihovny Univerzity Pardubice.

V Pardubicích dne 14. 3. 2025

Šárka Kozáková v. r.

PODĚKOVÁNÍ

Děkuji vedoucí této bakalářské práce paní Mgr. Bc. Kateřině Korábkové, PhD. za všechny čas, který mi při její tvorbě tak ochotně věnovala.

ANOTACE

Bakalářská práce zkoumá vyobrazení stáří ve vybraných prózách Karla Václava Rase. Pro lepší pochopení reality stáří ve zkoumaném období a jeho uměleckého uchopení práce popisuje vývoj autorovy tvorby na pozadí dobového kontextu a nastiňuje situaci stáří z hlediska dějin každodennosti. Cílem práce je jednak postihnout roli postav starých žen a mužů ve vybraných dílech, jejich postavení v širších i užších sociálních vazbách, jednak zjistit, jak autor postavy starých lidí využívá k mravnímu zušlechťení čtenářů.

KLÍČOVÁ SLOVA

historie, literatura, starci, stařeny, stáří, 19. století

TITLE

The Image of old age in selected prose works by Karel Václav Rais

ANNOTATION

This bachelor thesis explores depictions of old age in selected prose works by Karel Václav Rais. For a better understanding of the reality of old age in the period studied and his artistic grasp, the work describes the evolution of the author's work against the background of the period context and outlines the situation of old age in terms of everyday history. The aim of the work is both to capture the role of the characters of old women and men in selected works, their position in wider and closer social connections, and to find out how the author uses the characters of old people to morally ennoble readers.

KEYWORDS

history, literature, old men, old women, old age, 19th century

Obsah

Úvod.....	1
1. Karel Václav Rais.....	3
1. 1 Život.....	3
1. 2 Dílo a dobový kontext.....	4
2. Stáří v 19. století.....	13
3. Analýzy vybraných děl.....	18
3.1 <i>Výminkáři</i>	18
3.2 <i>Kalibův zločin</i>	28
3.3 <i>Zapadlí vlastenci</i>	29
3.4 <i>Pantáta Bezoušek</i>	33
3.5 <i>Západ</i>	38
4. Shrnutí a typologie postav.....	44
Závěr.....	47
Resumé.....	50
Použitá literatura.....	51

Úvod

Stárnoucí populace, starobní důchody, domovy důchodců, univerzity třetího věku a kluby seniorů – to vše je jedním ze znaků naší doby. Staří lidé jsou samozřejmě součástí nejen naší společnosti, ale i životů – vždyť kdo z nás nemá své dětství neodmyslitelně spojené s prarodiči.

Ještě v 19. století však staří lidé tvořili pouze malý zlomek populace, převládali mladí lidé a děti.¹ I přesto spisovatelé předminulého století staré ženy a muže volili za protagonisty svých děl a jejich útlak nebo obdiv k nim plynoucí z vysokého věku volili za jedny z ústředních motivů. Vzpomeňme například *Na vejminku* Vítězslava Háška, *Na pazderně* Leopolda Josefa Hansmanna, *Babičku* Boženy Němcové nebo většinu děl „básníka stáří“² Karla Václava Raise.

Právě k dílu tohoto spisovatele se bude naše práce s názvem *Motiv stáří v díle Karla Václava Raise* obracet. Jejím cílem je jednak prozkoumat postavy starých žen a mužů ve vybraných dílech zkoumaného spisovatele, jejich roli v nich, jejich vidění světa, pozici v rodině a v dalších sociálních vazbách. Dalším cílem naší práce je zjistit, zda a jak Raisovy postavy starých lidí sloužily k dosažení zamýšleného účelu jeho děl, tedy k mravnímu zušlechťení čtenářů. Hlavní výzkumnou metodou bude analýza motivů spojených s postavami představujícími staré lidi. Práce je dělená do tří kapitol.

První kapitola popisuje život a tvorbu zkoumaného spisovatele. V této části čerpáme hlavně z díla Jaroslavy Janáčkové, která se tvorbou Karla Václava Raise zabývala v dosud nepřekonané hloubi a šíři. Využíváme jak jejich monografií,³ tak textů uveřejněných v časopisech,⁴ i v přehledových monografiích⁵ a komentářů k vydání beletristických děl⁶. Jelikož se závěry Janáčkové souhlasíme, uvádíme zde některé z jejich tezí a používáme její vymezení etap v tvorbě sledovaného spisovatele.

Protože realita zachycená v literárním textu nikdy naprosto nekopíruje skutečnost, líčíme v druhé kapitole naší práce stáří v 19. století z hlediska dějin každodennosti. Toto téma

¹ LENDEROVÁ, Milena. Stáří. In LENDEROVÁ, Milena; JIRÁNEK Tomáš a MACKOVÁ Marie. *Z dějin české každodennosti: Život v 19. století*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2023, s. 268.

² JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Karel V. Rais. In MUKAŘOVSKÝ, Jan (ed.). *Dějiny české literatury III: Literatura druhé poloviny devatenáctého století*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, s. 474.

³ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Stoletou alejí: O české próze minulého věku*. Praha: Československý spisovatel, 1985. JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Román mezi modernami*. Praha: Československý spisovatel, 1989.

JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Český román sklonku 19. století*. Praha: Academia, 1967.

⁴ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Raisovo úsilí o realistickou prózu (Ke genesi realismu let osmdesátých a devadesátých). *Česká literatura* 6, 1958, č. 3, s. 317–340.

⁵ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Karel V. Rais. In MUKAŘOVSKÝ, Jan (ed.). *Dějiny české literatury III: Literatura druhé poloviny devatenáctého století*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, s. 465–485.

⁶ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Vesnická povídka a K. V. Rais. RAIS, Karel Václav. *Výminkáři*. Praha: Odeon, 1976. s. 7–19.

je dosud málo probádané, našimi zdroji jsou v obecné rovině stáří především texty Mileny Lenderové.⁷ V rovině života výminkářů čerpáme z článků Milady Šulcové a Jarmily Šťastné.⁸

Ve třetí kapitole naší práce jsou analyzována následující díla Karla Václava Raise: *Výminkáři*, *Kalibův zločin*, *Zapadlí vlastenci*, *Pantáta Bezoušek* a *Západ*. Klíčem k výběru těchto děl nám byla jednak nezanedbatelná role postavy starého člověka v nich, která nám poskytla dostatek materiálu k následné analýze, jednak pestrost vykreslení starých mužů a žen. I pro tuto rozmanitost postav starých lidí v díle Karla Václava Raise se na konci této kapitoly nachází jejich typologické rozlišení.

Tématem stáří v Raisově díle se doposud zabývají pouze tři texty. Dva z nich jsou studie autorek Zuzany Urválkové a Anny Gawarecké, obě uveřejněné v knize *Wielkie tematy kultury w literaturach słowiańskich 12: Starość*.⁹ Třetí je diplomová práce Moniky Dohnalové, respektive její část věnující se některým Raisovým povídkám.¹⁰

⁷ LENDEROVÁ, Milena. Stáří. In LENDEROVÁ, Milena; JIRÁNEK Tomáš a MACKOVÁ Marie. *Z dějin české každodennosti: Život v 19. století*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2023, s. 268–271.

LENDEROVÁ, Milena. Reflexe stáří: „stará paní“ v pramenech osobní povahy. In HOJDA, Zdeněk; OTTLOVÁ, Marta a PRAHL, Roman (eds.). *Vetché stáří, nebo zralý věk moudrosti?: Sborník příspěvků z 28. ročníku symposia k problematice 19. století: Plzeň, 28. února – 1. března 2008*. Praha: Academia, 2009, s. 259–270.

⁸ ŠULCOVÁ, Milada. Příspěvek ke studiu života výminkářů: Výsledky dotazníkového průzkumu. *Český lid* 61, 1974, č. 2, s. 97–99.

ŠŤASTNÁ, Jarmila. Výměnek a postavení výminkářů v západním Podkrkonoší. *Český lid* 58, 1971, č. 5, s. 283–290.

⁹ URVÁLKOVÁ, Zuzana. Stáří jako zrcadlo zmařených iluzí v próze Karla Václava Raise *Když se přizpovídá*. In *Wielkie tematy kultury w literaturach słowiańskich 12: Starość*. Vratislav: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2016, s. 463–472; GAWARECKA, Anna. Między nobilitacją a deprecjacją. Ideologiczne kody postrzegania starości w dziewiętnastowiecznej literaturze czeskiej (przypadek Karla Václava Raisa). In *Wielkie tematy kultury w literaturach słowiańskich 12: Starość*. Vratislav: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2016, s. 485–497.

Ani jeden z textů se však na stáří jako takové nijak zvlášť nezaměřuje – článek Zuzany Urválkové zkoumá spíše autorovo uchopení kritického realismu, podobně jako text Anny Gawarecké. O nedbalosti při zpracování tématu bohužel hovoří i faktografické chyby, kterých se obě autorky dopustily – zatímco Urválková pozměnila jméno protagonisty románu *Západ* z Kalouse na Kalouska (s. 464), Gawarecká dokonce uvedla chybným jménem samotného autora, a to jako Josefa Václava Raise (s. 487). Z těchto důvodů z článků nečerpáme, ani s nimi nepolemizujeme.

¹⁰ DOHNALOVÁ, Monika. *Tematizace stáří ve vybraných prózách 19. století*. Brno, 2016. Diplomová práce. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Ústav české literatury a knihovnictví. Vedoucí diplomové práce Zuzana Urválková.

1. Karel Václav Rais

1. 1 Život

Karel Václav Rais se narodil roku 1859 v Lázních Bělohradě. Jeho otec byl drobný rolník a tkadlec¹¹ a spisovatel tak své dětství prožil mezi chalupníky a domkáři.¹² Odlišné prostředí poznal při studiích na učitelském ústavu v Jičíně. Veřejný život studentstva bohatý na kulturu a kontakt se současnou literaturou na mladého Raise silně působil. Četbou časopisů se seznámil s tvorbou Vrchlického, Sládka, Jiráska, Háška, Nerudy a mnoha dalších.¹³

Po skončení studia nastoupil roku 1877 coby mladší učitel v Trhové Kamenici.¹⁴ Byť tento kraj na mladého učitele zprvu působil značně nepřívětivě, zvítězily v něm vlastenecké ideály a mladické nadšení, pročež se jal do železnohorského městečka vnášet kulturu¹⁵ – angažoval se při zakládání knihovny, pořádal divadelní představení a osvětové besedy.¹⁶ Ze strany nadřízených a kolegů se často setkával s nepochopením, zato s místními obyvateli se dostal do užšího kontaktu a k Trhové Kamenici si i přes zmiňované počáteční dojmy našel cestu.¹⁷

Roku 1882 byl přesunut na školu do nedalekého Hlinska, kde se spřátelil s Bohumilem Adámkem.¹⁸ Tento hlinecký spisovatel byl Raisovi v mnoha ohledech spřízněnou duší – Adámek byl starostou tamějšího pěveckého spolku Svantovít, upravoval hry pro ochotníky a podílel se na politickém životě.¹⁹ Kromě něj se Raisovi blízkým stalo i celé Hlinecko,²⁰ ke kterému se, stejně jako k okolí rodných Lázní Bělohradu, ve své literární tvorbě často obracel.²¹

¹¹ FORST, Vladimír. Karel V. Rais. In OPELÍK, Jiří (ed.). *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia, 2000, s. 1198.

¹² JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Karel V. Rais. In MUKAŘOVSKÝ, Jan (ed.). *Dějiny české literatury III: Literatura druhé poloviny devatenáctého století*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, s. 465.

¹³ Tamtéž, s. 466.

¹⁴ FORST, Vladimír. Karel V. Rais. In OPELÍK, Jiří (ed.). *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia, 2000, s. 1198.

¹⁵ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Karel V. Rais. In MUKAŘOVSKÝ, Jan (ed.). *Dějiny české literatury III: Literatura druhé poloviny devatenáctého století*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, s. 466.

¹⁶ ADAM, Robert. Komentář. In RAIS, Karel V. *Povídky*. Brno: Host, 2013, s. 477.

¹⁷ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Karel V. Rais. In MUKAŘOVSKÝ, Jan (ed.). *Dějiny české literatury III: Literatura druhé poloviny devatenáctého století*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, s. 466.

¹⁸ ŘEPKOVÁ, Marie. Karel Václav Rais. In HAVEL, Rudolf a OPELÍK, Jiří (eds.). *Slovník českých spisovatelů*. Praha: Československý spisovatel, 1964, s. 417.

¹⁹ PEŠAT, Zdeněk. Bohumil Adámek. In FROST, Vladimír (ed.). *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia, 1985, s. 33.

²⁰ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Karel V. Rais. In MUKAŘOVSKÝ, Jan (ed.). *Dějiny české literatury III: Literatura druhé poloviny devatenáctého století*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, s. 466.

²¹ Tamtéž, s. 465.

I přesto si přál dostat se do samotného centra kultury – Prahy – což se mu splnilo roku 1887,²² kdy byl poslán na školu do Podolí.

V Praze pak postupně vystřídal několik škol, na kterých učil, či dokonce řediteloval, a to až do roku 1915, kdy své profese zanechal úplně.²³ Díky svému povolání Rais opět dostal možnost detailně poznat tamější obyvatele a realie. Tentokrát se však nejednalo o venkovské obyvatele zapomenutého horského koutu, nýbrž o obyvatele velkého města. Z poznání rozmanitosti „městských lidí“ pak spisovatel ve své tvorbě velmi čerpal.²⁴ Během svého pobytu v tomto městě navázal přátelství s mnoha spisovateli, například s Josefem Václavem Sládkem, Zikmundem Winterem či Aloisem Jiráskem.²⁵ Spoluzaložil časopis *Zvon* a angažoval se ve spolicích *Máj* a *Svatobor*.²⁶ Karel Václav Rais zemřel roku 1926 v Praze.

Autor je nejčastěji uváděn pod jménem Karel V. Rais, přičemž písmeno V. bývá vykládáno buď jako zkratka přídomku Veliký nebo jména Václav – zatímco přídomek přijal po svém patronu při svátosti křtu, jméno Václav při svátosti biřmování. V naší práci se přikláníme ke druhé variantě. Dalšími autorem používanými jmény je K. V. Rais-Bělohradský²⁷ nebo pseudonym Prokop Bodlák.²⁸

1. 2 Dílo a dobový kontext²⁹

První literární počiny Karla Václava Raise můžeme datovat ke sklonku sedmdesátých let 19. století. Úplně první fejeton, jehož autorství je Raisovi připisováno, vyšel konkrétně roku 1878 v časopisu *Posel z Budče*. Nesl název *Na horách* a spisovatel v něm líčil tíživou sociální situaci obyvatel drsného kraje Železných hor.

Již následující rok byl Rais autorem víc jak poloviny textů publikovaných ve fejetonistické rubrice *Posla z Budče*. Byť právě fejetony jsou to, co dnes vnímáme jako

²² FORST, Vladimír. Karel V. Rais. In OPELÍK, Jiří (ed.). *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia, 2000, s. 1198.

²³ Tamtéž, s. 1199.

²⁴ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Karel V. Rais. In MUKAŘOVSKÝ, Jan (ed.). *Dějiny české literatury III: Literatura druhé poloviny devatenáctého století*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, s. 471.

²⁵ ŘEPKOVÁ, Marie. Karel Václav Rais. In HAVEL, Rudolf a OPELÍK, Jiří (eds.). *Slovník českých spisovatelů*. Praha: Československý spisovatel, 1964, s. 417.

²⁶ FORST, Vladimír. Karel V. Rais. In OPELÍK, Jiří (ed.). *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia, 2000, s. 1199.

²⁷ Tamtéž, 1198.

²⁸ Tamtéž, 1199.

²⁹ V této kapitole záměrně vynecháváme Raisovu tvorbu pro děti a mládež. Ne snad proto, že bychom ji považovali za podřadnou část autorova díla, právě naopak. Raisova tvorba pro mládež je natolik rozsáhlá, že by náš výklad vzhledem k možnostem bakalářské práce sklouzl k nechtěné zkratkovitosti. Navíc se v praktické části této práce nezabýváme žádným Raisovým dílem primárně určeným pro tuto věkovou skupinu.

nejvýznamnější část Raisovy tvorby konce sedmdesátých let, nesmíme zapomínat ani na Raise jakožto autora lyriky.³⁰

Užití vázané řeči se v Raisově tvorbě ještě zintenzivnilo s počátkem osmdesátých let, a to pod třemi vlivy – dominantním postavením verše v české literatuře té doby; autorovým poněkud zjednodušeným vnímáním obyvatel města, vesnice a jejich vztahu k národním otázkám a touhou umělecky zpracovat „pathos lásky k vlasti“.³¹ Nově se v jeho tvorbě začal ozývat humorný tón, s nádechem satiry a ironie, neboť právě vtip byl dle Raise nejlepším prostředkem k nápravě nešvarů, kterých si v tehdejší české společnosti všímal. Za podobným účelem začal zobrazovat český národ minulých časů spolu s tím ze své současnosti – asi nikoho nepřekvapí, že jeho současníci nemohli ve srovnání se svými předky obstát.³²

Tyto prvky můžeme vidět například v básni *Z venkovské hospody*, kterou roku 1881 otiskly *Humoristické listy*.³³ Tato báseň je v kontextu vývoje Raisova díla navíc zajímavá tím, že v ní autor zaujímá kritické stanovisko vůči obyvatelům venkova.

Jak už nám výmluvný název díla napovídá, báseň zobrazuje venkovské muže, kteří se jednoho zimního dne sešli, aby společně pohovořili a u toho zkonzumovali nějaký ten alkoholový či tabákový výrobek. Jde však o situaci výjimečnou, neboť jak si autor stýská, v jeho současnosti už lidé nejsou tak družní, jak bývali dřív. Touto společenskou izolací se stali i více náchylnými k nežádoucím chmurám.

Ve srovnání s předky jsou dle autora jeho současníci i více zhýčkaní a pohodlní, a to hlavně ti mladší z nich. Své pochybnosti o nich nám Rais dává jasným, a snad až ostrým způsobem najevo:

„Co se říká, že je v Čechách
dost velká zima,
to je vidět: u kamen tam
mláď bujará dřímá.
Hoj, té jistě v žilách proudí
ta krev starých Čechů,
že se jako sysli v zimě
tlačí ku pelechu.“³⁴

³⁰ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Raisovo úsilí o realistickou prózu (Ke genesi realismu let osmdesátých a devadesátých). *Česká literatura* 6, 1958, č. 3, s. 318.

³¹ Tamtéž, s. 320.

³² Tamtéž, s. 318 a 319.

³³ BODLÁK, Prokop. *Z venkovské hospody II. Humoristické listy* 23, 1881, č. 6, s. 46; BODLÁK, Prokop. *Z venkovské hospody I. Humoristické listy* 23, 1881, č. 5, s. 34.

³⁴ BODLÁK, Prokop. *Z venkovské hospody II. Humoristické listy* 23, 1881, č. 6, s. 46.

Mladým se tu dostává poměrně velké pozornosti, a to na rozdíl od starců, kteří v celé básni nejsou zobrazení vůbec. S adjektivem „staří“ se v této básni ale pracuje – jsou jím označováni Češi věků minulých, po jejichž hodnotách Rais volá.

I přes všechny negativní jevy, které se mezi českým národem rozmohly, Rais právě ve venkovany chová naději, kterou nám svěří až v samotném závěru básně. Věří, že právě obyvatelé venkova jsou těmi, kteří mohou přemoc pověstnou českou „holubičí povahu“, a jako „staří Češi“ z dob husitských „trýznitelům ukážou Domažlice“.³⁵

Jiné nazírání venkovského lidu najdeme například v básni *Z hor*, která vycházela v *Humoristických listech* během roku 1883.³⁶ V tomto díle autor proti sobě staví obyvatele města a vesnice. Dozvídáme se tak, že zatímco se Češi žijící ve městech obdivují cizím kulturám, na tu vlastní se dívají jako na podřadnou. Oproti tomu prostý horský lid svou kulturu hýčká, uvědomuje si hodnotu a krásu českých písní, tanců, krojů, pohádek a hlavně jazyka.

Jak už plyne z výše napsaného, Rais tu český národ vnímá jako celek rozdělený na dvě velké, blíže nediferencované skupiny měšťanů a vesničanů. Všichni měšťané bez rozdílu jsou ničitelé českého národa, všichni vesničané jsou bez výjimek jeho naději. Co se týče věkových kategorií, Rais tu oceňuje stejné kvality u mladého člověka, jako u toho starého. Právě postavě starého venkovského muže se tu dostává výrazného prostoru, patří jí nejdelsí přímá řeč celé básně. V ní radí, aby Češi pečovali o svůj národ a nesnažili se podlézat národům jiným. Vzpomíná i velkého vlastence Karla Havlíčka Borovského a dávno zašlé časy velkých mužů Husa a Žižky.³⁷

Z dnešního pohledu nám toto nahlížení českého národa může připadat zjednodušené. Jak si však Janáčková všímá, v kontextu myšlenkového vývoje Raise jakožto autora jde o jeden z příznaků jeho proměny – zhoubnou sílu ničící český národ nehledá mimo něj, například v Němcích, ale přímo v jeho řadách, v samotných Čěších.³⁸ I proto v závěru textu sám autor apeluje na své současníky, aby zanechali sporů s druhými Čechy, a naopak se spojili a v této

³⁵ BODLÁK, Prokop. *Z venkovské hospody I. Humoristické listy* 23, 1881, č. 5, s. 34; BODLÁK, Prokop. *Z venkovské hospody II. Humoristické listy* 23, 1881, č. 6, s. 46.

³⁶ BODLÁK, Prokop. *Z hor I. Humoristické listy* 25, 1883, č. 16, s. 125; BODLÁK, Prokop. *Z hor II. Humoristické listy* 25, 1883, č. 18, s. 136; BODLÁK, Prokop. *Z hor III. Humoristické listy* 25, 1883, č. 20, s. 162; BODLÁK, Prokop. *Z hor IV. Humoristické listy* 25, 1883, č. 21, s. 172; BODLÁK, Prokop. *Z hor V. Humoristické listy* 25, 1883, č. 27, s. 222; BODLÁK, Prokop. *Z hor VI. Humoristické listy* 25, 1883, č. 31, s. 254.

³⁷ Tamtéž.

³⁸ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Karel V. Rais. In MUKAŘOVSKÝ, Jan (ed.). *Dějiny české literatury III: Literatura druhé poloviny devatenáctého století*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, s. 469.

svornosti se postavili cizím uzurpátorům. K tomu je však zapotřebí zbavit se ještě dvou nectností – lenosti konat a lhostejnosti k druhým.³⁹

Jak vidíme, dle Raisova mínění společnost morálně upadala. Snaha najít původ této krize a touha po věrohodnosti a čtenářské oblíbenosti děl vedly sledovaného spisovatele ke stále častějšímu užití prózy.⁴⁰

Na sklonku první poloviny osmdesátých let v Raisově tvorbě nalézáme obrázky ze života – jejich protagonisty nejčastěji bývají mladí učitelé.⁴¹ Zkoumaný spisovatel stále psal i fejetony, jejichž obsah měnil dle předpokládaného čtenářstva. V těch, které byly publikovány v časopisech pro kantory (např. *Učitelské noviny*), radil, jak vhodně postupovat při výchově české mládeže, a poměry na tehdejších venkově v nich líčil kriticky. Oproti tomu v regionálních novinách nechával otiskovat obsahově lehčí fejetonistické obrázky ze svých putování východními Čechami. Zlom v Raisově tvorbě nastal roku 1885, kdy v *Národních listech* vyšel jeho první text většího prozaického žánru, povídka *Z vlasářských pamětí*.⁴²

Povídku tvoří tři obrázky, které propojuje motiv ženy prodávající své vlasy. První obětující se hrdinkou je Baruška, manželka zedníka Bartoníčka, který výdělek z prodeje vlasů své ženy propil v hospodě. V obrázku druhém o vlásy přichází čtrnáctiletá dcera oficíra, aby si její rozmazlená sestra mohla pořídit šaty z té nejhezčí látky. Tou poslední je stará Pacačka, vdova a milující matka jediného syna. Ten studuje v Praze, což je pro Pacačku samozřejmě finančně náročné. Stařena je však pracovitá a skromná, pro syna si ráda odtrhuje od úst. I tak se dostane do situace, kdy peníze na synova studia dojdou, a stařeně tak nezbude nic jiného než prodat své krásné dlouhé bílé vlasy.⁴³

Obrázky jsou řazeny tak, aby vedly ke gradaci.⁴⁴ Zatímco Baruška své vlasy prodává nedobrovolně, oficírova dcerka tak činí ze své vlastní vůle, i tu však překoná stará Pacačka, která se pro syna obětuje ráda.⁴⁵ Postavě staré ženy se tak už v Raisově první povídce dostává významného postavení.⁴⁶

³⁹ BODLÁK, Prokop. *Z hor. Humoristické listy* 25, 1883, č. 16, s. 125; BODLÁK, Prokop. *Z hor. Humoristické listy* 25, 1883, č. 18, s. 136; BODLÁK, Prokop. *Z hor. Humoristické listy* 25, 1883, č. 20, s. 162; BODLÁK, Prokop. *Z hor. Humoristické listy* 25, 1883, č. 21, s. 172; BODLÁK, Prokop. *Z hor. Humoristické listy* 25, 1883, č. 27, s. 222; BODLÁK, Prokop. *Z hor. Humoristické listy* 25, 1883, č. 31, s. 254.

⁴⁰ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Raisovo úsilí o realistickou prózu (Ke genesi realismu let osmdesátých a devadesátých). *Česká literatura* 6, 1958, č. 3, s. 320.

⁴¹ Tamtéž, s. 319.

⁴² Tamtéž, s. 320.

⁴³ RAIS, Karel V. *Z vlasářských pamětí*. In RAIS, Karel V. *Povídky*. Brno: Host, 2013, s. 5–16.

⁴⁴ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Raisovo úsilí o realistickou prózu (Ke genesi realismu let osmdesátých a devadesátých). *Česká literatura* 6, 1958, č. 3, s. 320.

⁴⁵ ADAM, Robert. Komentář. In RAIS, Karel V. *Povídky*. Brno: Host, 2013, s. 484.

⁴⁶ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Raisovo úsilí o realistickou prózu (Ke genesi realismu let osmdesátých a devadesátých). *Česká literatura* 6, 1958, č. 3, s. 320.

Tyto příběhy Rais podává pomocí velkého množství přímé řeči⁴⁷ a neosobního, vševědoucího vypravěče.⁴⁸ Kombinací dramatických dialogů a vypravěče-pozorovatele čtenář získává dojem, že tragédie žen se odehrávají souběžně s tím, jak o nich čte.⁴⁹

Všimněme si, jak zásadně se proměňuje Raisovo vnímání obyvatel měst a vesnice. Ve městech už vidí lidi dobré a zkoušené osudem (oficiálova dcerka, Pacáččin syn), stejně jako na vesnici ty nedokonalé (alkoholik Bartoníček). Tato proměna jde ruku v ruce se změnou Raisových morálních měřítek. Zatímco dříve byl pro kvalitu člověka určující jeho vztah k národu, nyní to je vztah ke druhým lidem. K tomu už autorovi nestačí analyzovat národ jako celek rozdělený na dvě velké skupiny – měšťanstvo a obyvatele vesnice. Za tímto účelem bylo třeba začít zkoumat svazky užší, tedy ty rodinné.⁵⁰

Podle Janáčkové Rais v této povídce poprvé vyobrazuje svůj ideál člověka,⁵¹ tedy jedince, který vlastní nesobeckostí a vytrvalostí bojuje proti sobeckosti druhých.⁵² Právě egoismus v jakékoli formě spisovatel vnímá jako zhoubnou sílu kazící jak jedince, tak rodinné vztahy a pasivní odpor dobráků je proti němu většinou marný.⁵³ Toto schéma Rais ve své další tvorbě už neopustil.⁵⁴

Porovnáme-li báseň *Z hor* s povídkou *Z vlasářských pamětí*, všimněme si, že Raisova tvorba došla obrovské změny. Jelikož její původ nelze hledat jen v Raisovi samotném, ale i v celospolečenském dění,⁵⁵ věnujeme mu několik následujících odstavců.

Koncem sedmdesátých let předminulého století celou českou společnost ovládl pocit marnosti nad snahou cokoli změnit. Češi upadli do letargie⁵⁶ a ztratili ze zřetele národní otázky.⁵⁷ Toto ustrnutí dosáhlo svého vrcholu v prvních dvou třetinách osmdesátých let.⁵⁸ Část českého národa začala vzhlížet k cizím kulturám, jak si Rais stýská ve výše zmiňované básni *Z hor*, a snažila se jim prázdně připodobnit. Druhá část společnosti si uvědomovala zhoubnost

⁴⁷ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Román mezi modernami*. Praha: Československý spisovatel, 1989, s. 98.

⁴⁸ Tamtéž, s. 97.

⁴⁹ Tamtéž, s. 98.

⁵⁰ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Raisovo úsilí o realistickou prózu (Ke genesi realismu let osmdesátých a devadesátých). *Česká literatura* 6, 1958, č. 3, s. 320.

⁵¹ Tamtéž, s. 321.

⁵² JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Karel V. Rais. In MUKAŘOVSKÝ, Jan (ed.). *Dějiny české literatury III: Literatura druhé poloviny devatenáctého století*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, s. 465.

⁵³ ADAM, Robert. Komentář. In RAIS, Karel V. *Povídky*. Brno: Host, 2013, s. 481.

⁵⁴ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Raisovo úsilí o realistickou prózu (Ke genesi realismu let osmdesátých a devadesátých). *Česká literatura* 6, 1958, č. 3, s. 321.

⁵⁵ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Karel V. Rais. In MUKAŘOVSKÝ, Jan (ed.). *Dějiny české literatury III: Literatura druhé poloviny devatenáctého století*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, s. 470.

⁵⁶ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Český román sklonku 19. století*. Praha: Academia, 1967, s. 41.

⁵⁷ ŠTĚPÁNEK, Vladimír. Cesta Terézy Novákové k realismu. *Česká literatura* 1, 1953, č. 3, s. 130.

⁵⁸ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Český román sklonku 19. století*. Praha: Academia, 1967, s. 41; srov. KUTOVÁ, Karolina. *Boj o národní identitu v 80. letech 19. století*. Praha, 2011. Diplomová práce. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Ústav politologie. Vedoucí diplomové práce Vratislav Doubek.

tohoto konání a volala po změně.⁵⁹ Z řad takto smýšlejících lidí vzešlo politické uskupení, tzv. realistická strana.

Strana otevřeně žehrala na míru vlasteneckého citění mezi Čechy, stav politiky a literární tvorby. Vystupovala proti zatajování bídného stavu společnosti, ba naopak věřila, že pokud se co nejvíce obnaží, přispěje to nápravě. To vše se dle strany mělo dít za pomoci literatury.⁶⁰

Část českých spisovatelů vnímala situaci stejně jako politikové z tzv. realistické strany. Začali tedy hledat způsob uměleckého vyjádření, který by jim pomohl co nejlépe naplnit tuto novou společenskou úlohu literatury. Vhodný prostředek našli v realismu.⁶¹

Pojem realismus v české literatuře osmdesátých a devadesátých letech devatenáctého století vyjadřoval autorův vztah k realitě a vlastnosti metody, kterým ho sděloval.⁶² Realitu měl čtenářům předkládat objektivně, pravdivě a střízlivě.⁶³ K životu a veřejným poměrům se měl realistický autor stavět kriticky a čtenáře měl o správnosti svých názorů přesvědčit. K tomu samozřejmě musel zvolit vhodných prostředků a postupů, jejichž proměnu pak můžeme sledovat právě u těch autorů, kteří se rozhodli zásady realismu následovat.⁶⁴

Dílo, které by bylo sto českou společnost ozdravit, muselo být svou formou přístupné co nejvíce čtenářům. K tomuto účelu se jako nejvhodnější jevila próza,⁶⁵ která pro realisty skýtala ještě několik výhod. Prózou se nejlépe zachycovala a analyzovala každodennost tehdejší společnosti.⁶⁶ Jaroslava Janáčková dokonce mluví o „prozaizaci prózy“,⁶⁷ kterou charakterizuje jako „důraz na zobrazení každodennosti zbavené rozměru dějin“.⁶⁸

„Prozaizace prózy“ se dle Janáčkové dále projevuje změnou vztahu člověka k okolnímu světu. Zatímco hrdinové z dřívějších románů (například ti z pera Karoliny Světlé) jsou silnější než okolí a mohou ho tedy přetvářet podle sebe, hrdinové z děl sledované doby bývají

⁵⁹ ŠTĚPÁNEK, Vladimír. Cesta Terézy Novákové k realismu. *Česká literatura* 1, 1953, č. 3, s. 130.

⁶⁰ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Raisovo úsilí o realistickou prózu (Ke genezi realismu let osmdesátých a devadesátých). *Česká literatura* 6, 1958, č. 3, s. 325.

⁶¹ ŠTĚPÁNEK, Vladimír. Cesta Terézy Novákové k realismu. *Česká literatura* 1, 1953, č. 3, s. 136.

⁶² JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Raisovo úsilí o realistickou prózu (Ke genezi realismu let osmdesátých a devadesátých). *Česká literatura* 6, 1958, č. 3, s. 317.

⁶³ ŠTĚPÁNEK, Vladimír. Cesta Terézy Novákové k realismu. *Česká literatura* 1, 1953, č. 3, s. 124.

⁶⁴ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Raisovo úsilí o realistickou prózu (Ke genezi realismu let osmdesátých a devadesátých). *Česká literatura* 6, 1958, č. 3, s. 317.

⁶⁵ Tamtéž, s. 322.

⁶⁶ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Český román sklonku 19. století*. Praha: Academia, 1967. s. 22.

⁶⁷ Tamtéž, s. 21.

⁶⁸ Tamtéž, s. 22.

prostředím přemožení a pohlcení.⁶⁹ Takto zvolený hrdina v sobě navíc odrážel výše zmíněnou náladu společnosti, která považovala jakoukoli snahu o změnu za marnou.⁷⁰

Zásady realistické tvorby a z nich vycházející „prozaizace prózy“ se samozřejmě promítly i do práce autorů s jazykem. Spisovatelé se snažili co nejvíce setřít rozdíly mezi uměleckým jazykem a mluvou hovorovou i lidovou. Touha po objektivním vyobrazení reality je ale vedla ještě dál – ke snaze co nejvíce zneviditelnit slovo, setřít hranici mezi psaným a prožívaným. Za tímto účelem museli ještě navíc minimalizovat čtenářovo povědomí o autorovi, protože spisovatelé v textu objektivizujícími procesy důmyslně maskovali projevy svých názorů.⁷¹

Výše zmíněné rysy českého realistického díla si můžeme demonstrovat na Raisově povídkové sbírce *Výminkáři*, která vyšla roku 1891. Jednotlivé povídky Rais psal mezi roky 1887 a 1890.⁷² Jde o dílo z vrcholné a zároveň neplodnější fáze tvorby zkoumaného spisovatele, kterou můžeme datovat mezi léta 1885 a 1896,⁷³ přičemž první letopočet značí vydání povídky *Z Vlasařských pamětí*,⁷⁴ zatímco druhý vydání románu *Západ*.⁷⁵

V pěti povídkách Rais líčí konflikt mezi generací nastupujících hospodářů, jedinců morálně zkažených sobectvím a mamonem, a jejich rodiči, dobrými, ale bezmocnými starci a stařeny. I přes všechny své morální kvality bývají staří rodičové zkažeností svých dětí přemoženi, a leckdy i zničeni a zahubeni.⁷⁶ Sřet hodnot minulých, již postupně mizejících, s hodnotami Raisových současníků, nezůstal jen ústředním motivem této sbírky – stal se i hlavním motivem celé další Raisovy tvorby.

Rais ve *Výminkářích* co nejvíce mírní rozdíl mezi autorskou řečí a promluvami postav.⁷⁷ Těm do úst vkládá dialogy připomínající lidovou mluvu, avšak vynechává nářeční prvky, aby byla zachována srozumitelnost pro co nejširší čtenářské vrstvy.⁷⁸ Mistrná práce s jazykem

⁶⁹ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Český román sklonku 19. století*. Praha: Academia, 1967. s. 21.

⁷⁰ Tamtéž, s. 42.

⁷¹ Tamtéž, s. 22.

⁷² JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Karel V. Rais. In MUKAŘOVSKÝ, Jan (ed.). *Dějiny české literatury III: Literatura druhé poloviny devatenáctého století*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, s. 472.

⁷³ Tamtéž, s. 470.

⁷⁴ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Raisovo úsilí o realistickou prózu (Ke genesi realismu let osmdesátých a devadesátých). *Česká literatura* 6, 1958, č. 3, s. 320.

⁷⁵ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Karel V. Rais. In MUKAŘOVSKÝ, Jan (ed.). *Dějiny české literatury III: Literatura druhé poloviny devatenáctého století*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, s. 480.

⁷⁶ RAIS, Karel V. *Výminkáři*. Praha: Odeon, 1976.

⁷⁷ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Karel V. Rais. In MUKAŘOVSKÝ, Jan (ed.). *Dějiny české literatury III: Literatura druhé poloviny devatenáctého století*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, s. 474.

⁷⁸ Tamtéž, s. 473.

vynesla Raisovi všeobecné uznání,⁷⁹ a to i od takových jazykovědců, jakými byli zakladatelé časopisu *Naše řeč* či vůdčí osobnosti *Klubu přátel českého jazyka*.⁸⁰

Stejně jako ve *Vlasařských pamětech*, i ve *Výminkářích* Rais volí kombinaci vševědouceho neosobního vypravěče-pozorovatele a velkého množství dialogů. Tím čtenáři opět navozuje dojem zpřítomnění a snad až zhmotnění čtených příběhů. Vypravěč nám své postoje a názory nikdy nepředává pomocí přímého komentáře.⁸¹ Přesto je dává najevo, a to pomocí různých méně nápadných prostředků, jako je přírodní motiv nebo popis prostředí, který s tou kterou postavou spojuje.⁸² Hodně nám může napovědět i tón, se kterým je nám postava představena – Rais v těchto pasážích střídá polohy humorné, satirické, vážné, ale i sentimentální či lyrické.⁸³

Jak již bylo zmíněno, pohybujeme se nyní ve vrcholném desetiletí Raisovy tvorby, které se dá blíže rozdělit na dvě kratší období, jejichž předělem je počátek devadesátých let. V první etapě Rais tvořil díla kritická, jak jsme mohli vidět na *Vlasařských pamětech* nebo *Výminkářích*, v té druhé se snažil zachytit ideální společenský model.⁸⁴

Další povídková sbírka, kterou Rais napsal v kritické etapě svého vrcholného období, nese název *Potměchuť*. Kniha vyšla roku 1892 a je silně ovlivněna determinismem, který Raise přiměl postavy špatných a sobeckých lidí vykreslit jako ty bezmocné. Jejich bezmoc však neplyne z marného boje s okolím, jak tomu bylo ve *Výminkářích*, jejich bezmoc tkví ve snaze přemoci sám sebe a své vášně. Podaří-li se někomu tento boj vyhrát, je to s pomocí dobrého, nezištně se obětujícího člověka, jehož snaha v tomto díle není marná, ba dokonce je účinná.⁸⁵

Vliv determinismu se silně propisuje i do podoby Raisova románu *Kalibův zločin*, který vyšel časopisecky roku 1892, knižně o tři roky později. Mnoho postav tohoto románu je taktéž v područí svých vášní. Na rozdíl od *Potměchuti* zde vášniví sobci nad slabými dobráky jasně vyhrávají. Románem se podrobněji zaobíráme ve třetí části práce.

Kalibův zločin je dalším dílem, které z hlediska vývoje Raisovy tvorby můžeme označit jako zlomové, neboť opět značí předěl etap. V tomto románu kulminuje Raisovo kritické

⁷⁹ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Karel V. Rais. In MUKAŘOVSKÝ, Jan (ed.). *Dějiny české literatury III: Literatura druhé poloviny devatenáctého století*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, s. 474.

⁸⁰ ADAM, Robert. Komentář. In RAIS, Karel V. *Povídky*. Brno: Host, 2013, s. 479.

⁸¹ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Stoletou alejí: O české próze minulého věku*. Praha: Československý spisovatel, 1985, s. 171.

⁸² JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Raisovo úsilí o realistickou prózu (Ke genesi realismu let osmdesátých a devadesátých). *Česká literatura* 6, 1958, č. 3, s. 332.

⁸³ Tamtéž, s. 333.

⁸⁴ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Karel V. Rais. In MUKAŘOVSKÝ, Jan (ed.). *Dějiny české literatury III: Literatura druhé poloviny devatenáctého století*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, s. 472.

⁸⁵ Tamtéž, s. 474.

zobrazení rozháraného morálního stavu společnosti.⁸⁶ Ne snad, že by toto téma opustil úplně – další díla už jen nikdy nepřekonal hranice stanovené *Potměchutí* a *Kalibovým zločinem*, neboť autor nepoznal pro společnost zhoubnějších sil než sobectví, přehnanou vášnivost a morálku peněz. K těmto dílům se řadí například *Lopota* (1895), *Mezi lidmi* (1898) a *Za světem* (1896).

Jak již bylo napsáno výše, ve druhé části vrcholného období své tvorby se Rais jal vyobrazovat ideální společenský model.⁸⁷ Dá se předpokládat, že na něho opět zapůsobila celospolečenská nálada. Na počátku devadesátých let se totiž opět rozhořel český boj o národní práva⁸⁸ a byť se většina realistů přiklonila k uměleckému zpracování individualistických témat, tedy k vlastnímu „já“, Rais zůstal věrný svému pojetí literárního díla prospěšného co nejširším vrstvám národa.⁸⁹

Nejenže jeho hrdinové v sobě nesli mnoho vlastností těch předchozích, jako nenáročnost, vytrvalost či potřebu konat dobro, nově nabyli sílu odvrátit se od zlých lidí a zodpovědnost vůči národním otázkám.⁹⁰ Společenská a národní uvědomělost vedla hrdiny k patřičným prospěšným činnostem, které končily úspěchem. Takto vykreslená postava měla děti českého národa motivovat v boji za svá práva.

Takto náročný úkol si žádal prózu většího rozsahu, která by spisovateli dovolila opsat situaci společnosti v celé své šíři, včetně příčiny, průběhu, a hlavně ozdravného důsledku činnosti kladných hrdinů v ní, pročez Rais volil románovou formu.⁹¹ Roku 1894 vychází román *Pantáta Bezoušek*, v němž prostý venkovský stařec přivádí na správnou cestu morálně nalomené obyvatele Prahy.⁹² Cestou do duše dalšího starého muže, tentokrát však faráře, je kniha *Západ* (1896), která navazuje na *Zapadlé vlastence*,⁹³ dílo vydané roku 1893. *Zapadlí vlastenci* se obracejí k ne příliš vzdálené minulosti národního obrození a osu jejich příběhu tvoří osud mladého učitele přišedšího do hor.⁹⁴ Všem třem románům se podrobněji věnujeme ve třetí kapitole práce.

I v této etapě tvorby se Rais věnoval psaní kratších próz. V povídkových sbírkách *Horské kořeny* (1892) a *Rodiče a děti* (1893) autor podrobně vykresluje krajinu českých hor,

⁸⁶ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Karel V. Rais. In MUKAŘOVSKÝ, Jan (ed.). *Dějiny české literatury III: Literatura druhé poloviny devatenáctého století*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, s. 475.

⁸⁷ Tamtéž, s. 476.

⁸⁸ Tamtéž, s. 477.

⁸⁹ Tamtéž, s. 471.

⁹⁰ Tamtéž, s. 476.

⁹¹ Tamtéž, s. 477.

⁹² Tamtéž, s. 478.

⁹³ Tamtéž, s. 480.

⁹⁴ Tamtéž, s. 478.

jejíž obyvatelé i přes náročnost života v těchto podmínkách neztrácí zájem o hodnoty vyšší, tedy ty národní.

Koncem devadesátých let začala závěrečná etapa Raisovy tvorby, která skončila až autorovou smrtí v roce 1926. V tomto období měly na jeho tvorbu značný vliv skutečnosti osobního rázu,⁹⁵ jako nedostatek času na tvorbu pro množství práce v zaměstnání, únava, nemoci⁹⁶ a úmrtí v rodině.⁹⁷

Na konci devadesátých let a na počátku nového století vévodily Raisově tvorbě dva motivy. Tím prvním byl konflikt maloměsta a vesnice, respektive jejich obyvatel. Rais v dílech zesměšňuje strojenost a domnělou důležitost maloměstských obyvatel, kterou se leckterý vesničan pokouší napodobit a stává se tzv. pulpánem. Není proto divu, že jedno z takto motivicky založených děl nese jejich označení v názvu – *Pulpáni* (1898). Druhým motivem je nadvláda vášně, zvláště té milostné, nad zdravými morálními hodnotami jedince, jak vidíme v románech *Stehle* (1903) a *Sirotek* (1901).

Vlivem první světové války se do Raisovy tvorby vrátilo téma národa a vlasti,⁹⁸ které se zračí v díle *O ztraceném ševci* (1918, 1919). Ve stejném období začal Rais sepisovat své čtyřdílné paměti, ty vyšly pod názvem *Ze vzpomínek* (1922).⁹⁹

Cílem této kapitoly bylo ukázat, že zobrazení reality v díle podléhá stylizaci a dobovému kontextu, a to i v dílech realistických, která si objektivní zobrazení reality kladla za svůj primární cíl. Starý člověk se tak v Raisově díle mohl ocitnout v situacích naplněných vši otřesností (*Výminkáři*), či naopak v těch vypjatě idealistických (*Pantáta Bezoušek*). I proto se bude naše následující kapitola věnovat stáří z pohledu dějin každodennosti, tedy oboru, který si klade za cíl co neobjektivněji rekonstruovat realitu časů minulých, navíc je oproštěný od potřeby uměleckého vyjádření.¹⁰⁰

2. Stáří v 19. století

Jak upozorňuje Miloš Havelka ve svém příspěvku O aktualitě stáří, který byl vydán ve *Sborníku příspěvků z 28. ročníku symposia k problematice 19. století*, konaného roku 2008 v Plzni, stáří

⁹⁵ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Karel V. Rais. In MUKAŘOVSKÝ, Jan (ed.). *Dějiny české literatury III: Literatura druhé poloviny devatenáctého století*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, s. 483.

⁹⁶ Tamtéž, s. 482.

⁹⁷ Tamtéž, s. 484.

⁹⁸ Tamtéž, s. 483.

⁹⁹ Tamtéž, s. 484.

¹⁰⁰ Blíže LENDEROVÁ, Milena. Hledání kulturních dějin. In LENDEROVÁ, Milena; JIRÁNEK Tomáš a MACKOVÁ Marie. *Z dějin české každodennosti: Život v 19. století*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2023, s. 419–445.

není jen otázkou biologie, ale i – či snad především – kultury. Jakožto pojem konstruovaný kulturně, měnilo slovo „stáří“ v průběhu časů svůj význam.¹⁰¹ V příspěvku *Reflexe stáří: „stará paní“* v pramenech osobní povahy,¹⁰² jehož autorkou je Milena Lenderová a který je taktéž otištěn ve výše zmíněném sborníku, můžeme nalézt konkrétní příklady.

Prvním z těchto příkladů budiž nám charakteristika starců pocházející ze 17. století, jejímž autorem je Francouz Césear-Pierre Richelet a která zní následovně: „jsou obvykle podezíraví, žárliví, lakomí, nevrlí, užvanění, stále si na něco stěžují, (...) starci jsou odporní“.¹⁰³ V osvícenství vznikl obraz značně odlišný – starý člověk byl vnímán jako bytost ověněná moudrostí, zkušenostmi z prožitého a cennými radami. Tento pohled přetrval až do sledovaného 19. století – sama Lenderová v této spojitosti připomíná Raisova *Pantátu Bezouška*. Kromě tohoto pozitivního, a snad až idealistického náhledu na starou osobu už však v 19. století existovaly i pohledy čistě negativní.¹⁰⁴

Stejně tak se měnily i představy o tom, kdy se z člověka stane stařec. Zatímco antičtí myslitelé za hranici stáří považovali buď padesát, padesát pět či dokonce šedesát let věku jedince,¹⁰⁵ středověk rozděloval lidský život jen na dvě etapy, jejichž předěl byl ve věku Adamova vyhnání z ráje, tedy v 35 letech. Ještě na počátku minulého století pro mnoho lidí stáří začínalo padesáti lety, tedy věkem dalšího biblického muže, tentokrát Abraháma.

Jak nám ukazují populárně-naučné lékařské publikace, už v 19. století byl znám fakt, že stárnutí je proces individuální a odvislý od mnoha faktorů. Tyto zmínky jsou však jen „zábleskem do tmy“ – lékaře, politiky, ani sociology stáří dlouho nezajímalo. Na vině pravděpodobně byla věková skladba obyvatelstva,¹⁰⁶ ve kterém převládali mladí lidé a děti. Pro představu – ještě v roce 1910 tvořili lidé ve věku šedesáti let a více jen 9 % celkové populace českých zemí.¹⁰⁷

Z toho samého důvodu neexistovalo v 19. století povinné pojištění starých osob – pro stát bylo navíc zdaleka perspektivnější zaopatřit ještě ekonomicky činné mladé.¹⁰⁸ Bez

¹⁰¹ HAVELKA, Miloš. O aktualitě stáří. In HOJDA, Zdeněk; OTTLOVÁ, Marta a PRAHL, Roman (eds.). *Vetché stáří, nebo zralý věk moudrosti?: Sborník příspěvků z 28. ročníku symposia k problematice 19. století: Plzeň, 28. února – 1. března 2008*. Praha: Academia, 2009, s. 17.

¹⁰² LENDEROVÁ, Milena. *Reflexe stáří: „stará paní“ v pramenech osobní povahy*. In HOJDA, Zdeněk; OTTLOVÁ, Marta a PRAHL, Roman (eds.). *Vetché stáří, nebo zralý věk moudrosti?: Sborník příspěvků z 28. ročníku symposia k problematice 19. století: Plzeň, 28. února – 1. března 2008*. Praha: Academia, 2009, s. 259–270.

¹⁰³ Tamtéž, s. 260.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 261.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 259.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 260.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 259.

¹⁰⁸ LENDEROVÁ, Milena. *Stáří*. In LENDEROVÁ, Milena; JIRÁNEK Tomáš a MACKOVÁ Marie. *Z dějin české každodennosti: Život v 19. století*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2023, s. 271.

vypláceného důchodu byli staří lidé naprosto závislí na svém okolí.¹⁰⁹ Zajímavým, avšak vzácným příkladem solidarity nám může být spolek Dámský kruh. Ten vznikl koncem 19. století díky některým členkám Amerického klubu dam a kladl si za cíl pomoci „osamělým vdovám i dcerám našich nejvzdělanějších mužů“, s tímto odůvodněním: „právě tyto vrstvy přinesly nejvíce obětí pro věc národní“.¹¹⁰ Spolku se podařilo tento svůj úmysl splnit – pronajal byt a jednotlivé místnosti osamělým ženám za poplatek propůjčoval k bydlení.

Osamění a z něho plynoucí existenční problémy dopadaly právě na staré ženy s daleko větší silou než na muže.¹¹¹ I mladá žena však mohla pocítit nouzi plynoucí z vysokého věku – dělil-li ji s jejím mužem velký věkový rozdíl, přestával být její starý manžel schopen zaopatřit ji i jejich děti.¹¹²

Staří lidé bez prostředků nejčastěji končovali ve starobincích, špitálech nebo o žebrotě. Mezi pražským dělnictvem pak bylo umístění starých rodičů do starobince obvyklou praxí.¹¹³ V průmyslových městských prostředích se totiž zrodil nový typ rodiny,¹¹⁴ které říkáme tzv. nukleární neboli jádrová. Zatímco původní typ rodiny, tzv. rodinu rozšířenou, tvořily tři generace (děti, rodiče, prarodiče), v rodině nukleární se od sebe tyto tři složky začaly odtrhovat.¹¹⁵ Dělo se tak pravděpodobně v důsledku změny dědických poměrů – rodiče neměli jaký majetek svým dětem předat a ty jim tak neměly ve stáří co oplácet.¹¹⁶ Jak trefně poznamenává Lenderová: „Kdyby bylo čtvrté přikázání ‚Cti otce svého a matku svou‘ samozřejmostí, nemuselo by v Desateru figurovat.“¹¹⁷

Na druhou stranu právě chudobince byly místem, kde se lékaři počali odborněji zajímat o specifické potřeby starých lidí, neboť tvořili podstatnou složku jejich pacientů.¹¹⁸ Prvním

¹⁰⁹ LENDEROVÁ, Milena. Reflexe stáří: „stará paní“ v pramenech osobní povahy. In HOJDA, Zdeněk; OTTLOVÁ, Marta a PRAHL, Roman (eds.). *Vetché stáří, nebo zralý věk moudrosti?: Sborník příspěvků z 28. ročníku symposia k problematice 19. století: Plzeň, 28. února – 1. března 2008*. Praha: Academia, 2009, s. 261.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 262.

¹¹¹ Tamtéž, s. 262.

¹¹² Tamtéž, s. 262–263.

¹¹³ Tamtéž, s. 263.

¹¹⁴ HORSKÁ, Pavla. Demografie rodiny v 19. století. In HORSKÁ, Pavla; KUČERA, Milan a MAUR Eduard et al. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha: Panorama, 1990, s. 384.

¹¹⁵ HAVELKA, Miloš. O aktualitě stáří. In HOJDA, Zdeněk; OTTLOVÁ, Marta a PRAHL, Roman (eds.). *Vetché stáří, nebo zralý věk moudrosti?: Sborník příspěvků z 28. ročníku symposia k problematice 19. století: Plzeň, 28. února – 1. března 2008*. Praha: Academia, 2009, s. 16.

¹¹⁶ HORSKÁ, Pavla. Demografie rodiny v 19. století. In HORSKÁ, Pavla; KUČERA, Milan a MAUR Eduard et al. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha: Panorama, 1990, s. 384–385.

¹¹⁷ LENDEROVÁ, Milena. Reflexe stáří: „stará paní“ v pramenech osobní povahy. In HOJDA, Zdeněk; OTTLOVÁ, Marta a PRAHL, Roman (eds.). *Vetché stáří, nebo zralý věk moudrosti?: Sborník příspěvků z 28. ročníku symposia k problematice 19. století: Plzeň, 28. února – 1. března 2008*. Praha: Academia, 2009, s. 260.

¹¹⁸ HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. Od chorobinců ke geriatrickým klinikám. Vývoj specializované péče o pacienty pokročilého věku. In HOJDA, Zdeněk; OTTLOVÁ, Marta a PRAHL, Roman (eds.). *Vetché stáří, nebo zralý věk moudrosti?: Sborník příspěvků z 28. ročníku symposia k problematice 19. století: Plzeň, 28. února – 1. března 2008*. Praha: Academia, 2009, s. 191.

lékařem, který si u nás zažádal o povolení pro přednášení o nemocech starých lidí, a to již roku 1843, byl jistý Josef Hamerník.¹¹⁹ Ten se však tohoto úmyslu vzdal poté, co nastoupil na placené místo sekundáře ve všeobecné nemocnici.¹²⁰ Pražská lékařská fakulta si tak na první gerontologické přednášky musela počkat až do 20. století.¹²¹ Jak vidíme, platí to, co jsme již psali výše – stáří v 19. století stálo mimo pozornost lékařů.

Co se týče zabezpečení starého člověka, byla situace na venkově jiná, neboť péče o staré tu byla ošetřena právně, a to pomocí instituce tzv. výminku.¹²² Ten se ustanovoval ve chvíli, kdy starý hospodář (zanedlouho výminkář) předával svou usedlost hospodáři novému a „vymiňoval“ si na něm svá práva,¹²³ která byla všechna zanesena v notářsky ošetřené smlouvě.¹²⁴ Šlo o povinnost nového hospodáře vyplácet výminkáři (a jeho ženě a nezaopatřeným dětem, měl-li je) dávky v naturální, peněžní nebo obojetné formě, poskytovat mu bydlení, stravu a dobytek. Dále měla smlouva výminkáři zajišťovat právo na ošetřování, obsluhu, část pozemků a uhrazení útrat spojených s pohřbem – to však v praxi obsahovala jen málokterá.¹²⁵

Zkrátka a dobře, staří hospodáři tuto smlouvu uzavírali s myšlenkou na zajištění si důstojného zaopatření na doby, až toho sami nebudou schopni. Jak nám však ukazují výpovědi pamětníků – smlouva je věc jedna, lidské chování druhá,¹²⁶ a tak i tam, kde byly smluvní povinnosti mladých hospodářů dodržovány, mohl výminkář ošklivě strádat.¹²⁷¹²⁸

¹¹⁹ HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. Od chorobinců ke geriatrickým klinikám. Vývoj specializované péče o pacienty pokročilého věku. In HOJDA, Zdeněk; OTTLOVÁ, Marta a PRAHL, Roman (eds.). *Věché stáří, nebo zralý věk moudrosti?: Sborník příspěvků z 28. ročníku symposia k problematice 19. století: Plzeň, 28. února – 1. března 2008*. Praha: Academia, 2009, s. 191–192.

¹²⁰ Tamtéž, s. 193.

¹²¹ Tamtéž, s. 195.

¹²² LENDEROVÁ, Milena. Reflexe stáří: „stará paní“ v pramenech osobní povahy. In HOJDA, Zdeněk; OTTLOVÁ, Marta a PRAHL, Roman (eds.). *Věché stáří, nebo zralý věk moudrosti?: Sborník příspěvků z 28. ročníku symposia k problematice 19. století: Plzeň, 28. února – 1. března 2008*. Praha: Academia, 2009, s. 260.

¹²³ TROJAN, Jan. *Jihomoravský venkov ve druhé polovině devatenáctého století*. České Budějovice, 2020, s. 50. Diplomová práce. Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, Historický ústav. Vedoucí diplomové práce Josef Grulich.

¹²⁴ ŠULCOVÁ, Milada. Příspěvek ke studiu života výměnkářů: Výsledky dotazníkového průzkumu. *Český lid* 61, 1974, č. 2, s. 97.

¹²⁵ ŠTASTNÁ, Jarmila. Výměnek a postavení výměnkářů v západním Podkrkonoší. *Český lid* 58, 1971, č. 5, s. 283–284.

¹²⁶ ŠULCOVÁ, Milada. Příspěvek ke studiu života výměnkářů: Výsledky dotazníkového průzkumu. *Český lid* 61, 1974, č. 2, s. 97.

¹²⁷ Tamtéž, s. 98.

¹²⁸ Příkladem budiž nám příběh jedné stařeny, která měla smlouvou zajištěné právo, dle něhož si mohla přes společnou místnost vynášet peřiny na vyvětrání. Ve smlouvě už však nebylo napsáno, že si přes onu místnost peřiny může nanositi i nazpět, čehož využila mladá hospodyně a stařeně to zakázala. Do výminku se však jinudy dostat nedalo, a stařena tak musela po každém větrání peřiny dovnitř házet oknem ze dvora. Nebytí jedné odvážné a hodné děvečky, stařena by na tuto činnost byla sama – mladá hospodyně totiž všem zakázala výminkáře pomáhat. ŠULCOVÁ, Milada. Příspěvek ke studiu života výměnkářů: Výsledky dotazníkového průzkumu. *Český lid* 61, 1974, č. 2, s. 98.

Žádnou výjimkou však nebylo neplnění smluvně stanovených povinností, zvláště co se vyplácení naturálních dávek, tzv. sypného výminku¹²⁹, týkalo. Spory okolo něj bývaly časté, neboť se dal oproti peněžním dávkám snáze ošidit – stačilo dát výminkáři maso z horší části zvířete, drobnější vajíčko apod. Obvyklá byla i snaha mladých hospodářů dávky výminkářů snížit,¹³⁰ a to i přes fakt, že výše a podoba dávek byla přebírána ze smluv starších, tedy že syn si stanovil takové dávky, jaké vyplácel svému otci.¹³¹

Výše a podoba sypného výminku byla odvislá jednak od možností té které usedlosti, jednak od pěstovaných plodin či chovaného dobytka v tom kterém kraji v té které době.¹³² Není proto divu, že dávky starců z nepřívětivého horského kraje Podkrkonoší bývaly oproti úzu i stejně chudých oblastí znatelně nižší. Nejenže neznaly plodiny, které byly v jiných oblastech standartně pěstovány, nenajdeme v nich ani sůl, vepřový dobytek, husy a spousty dalších položek, jinde naprosto běžných.¹³³

Chudoba kraje se odrážela i v podobě obydlí výminkáře. Z drtivé většiny výminkář bydlil v jedné místnosti spolu s novým hospodářem, měl-li stařec místnost oddělenou, žil v ní ještě spolu s jiným nájemníkem. Samostatných výminkářských chaloupek bylo v Podkrkonoší naprosté minimum.¹³⁴ I v oblastech (v tomto případě ve středních Čechách), kde byl odcházející hospodář natolik majetný, že si mohl dovolit vlastní výminkářskou chaloupku, bylo její zařízení omezeno jen na nejnútnejší vybavení a odcházející hospodář si ho v naprosté většině případů zařizoval sám, a to ještě v období před samotným podstoupením usedlosti.

Jak už bylo řečeno, princip výminku spočíval v předání usedlosti starého hospodáře hospodáři novému. Nejčastěji byl starým hospodářem otec, novým některý z jeho synů – jestli nejmladší nebo nejstarší pak odviselo od tradice dané oblasti.¹³⁵ Horší byla situace, kdy dítě budoucího výminkáře zemřelo a on musel usedlost předat svému zeťovi (usedlost totiž mohla případně zdědit i dcera) či snaše a jeho nové manželce či jejímu novému manželovi. V tom

Obdobný je příběh výminkáře, který měl smlouvou zajištěný přístup do chléva ke své kravce, nikoli však z něj, a tak když vylezl na půdu chléva kravce pro krmení, odstavili mu mladí hospodáři žebřík. I tak základní lidské právo, jakým je svoboda pohybu, muselo být ve smlouvě zakotveno. ŠULCOVÁ, Milada. Příspěvek ke studiu života výminkářů: Výsledky dotazníkového průzkumu. *Český lid* 61, 1974, č. 2, s. 99.

¹²⁹ Tamtéž, s. 97.

¹³⁰ Tamtéž, s. 98.

¹³¹ ŠTĀSTNÁ, Jarmila. Výměnek a postavení výminkářů v západním Podkrkonoší. *Český lid* 58, 1971, č. 5, s. 286.

¹³² Tamtéž, s. 283.

¹³³ Tamtéž, s. 286.

¹³⁴ Tamtéž, s. 285.

¹³⁵ ŠULCOVÁ, Milada. Příspěvek ke studiu života výminkářů: Výsledky dotazníkového průzkumu. *Český lid* 61, 1974, č. 2, s. 97.

případě se stařec ocitl v situaci, kdy byl závislý na cizích lidech, které k němu nepojila žádná citová vazba a podle toho s ním bohužel často i zacházeli.

Právě naprostá vázanost starých lidí na nové hospodáře byla zdrojem mnohého lidského neštěstí.¹³⁶ Snad i proto se většina starých hospodářů odmítala vzdát svého práva na hospodaření, a to i po předání usedlosti hospodáři novému, a odchod na výminek vnímali až jako poslední východisko v situaci, kdy už hospodaření nebudou schopni zvládat vůbec.¹³⁷

Stařec si tak ponechal nejen právo na rozhodování o chodu celého hospodářství, ale i ekonomickou svobodu – vlastní produkci si ke spotřebě společně nechávala jak rodina starého hospodáře, tak toho nového, výdělky peněžní (v Podkrkonoší z prodeje zemědělských nebo tkalcovských výrobků) si pak rodiny dělily rovným dílem.¹³⁸

V této kapitole jsme přiblížili socio-kulturní realitu stáří 19. století, která byla pro Raisa jakožto autora kritického realismu zcela zásadní. Rais ve svých dílech tematizuje smlouvu o výminku, jeho výši, včetně neochoty mladých hospodářů povinnosti z něj plynoucí plnit, jak si ukážeme v následujících textech. Bližší poznání socio-kulturních podmínek, ve kterých díla vznikala, považujeme za jeden z klíčů k jejich bližšímu pochopení.

3. Analýzy vybraných děl

3.1 Výminkáři

Kniha *Výminkáři* poprvé vyšla roku 1891.¹³⁹ Jde o povídkovou sbírku sestávající z pěti próz řazených následovně: *Matka a děti*, *V boudě*, *Konec života*, *Do Prahy na pouť* a *Po letech doma*.¹⁴⁰ Každá z těchto povídek však vyšla již dříve, a to časopisecky. Roku 1887 otiskl časopis *Světovzor* prózu *V boudě*, o rok později *Osvěta* uveřejnila text *Matka a děti*. Zbylé tři povídky vycházely v *Květech* – roku 1888 *Do Prahy na pouť*, roku 1890 *Konec života* a *Po letech doma*.¹⁴¹

Spojnicí všech pěti výše jmenovaných textů tvoří jejich protagonisté a protagonistky. Těmi jsou výminkáři a výminkářky, tedy lidé, které stáří připravilo o samostatnost a tím je uvrhlo v milost či, mnohem častěji, nemilost druhých.

¹³⁶ ŠULCOVÁ, Milada. Příspěvek ke studiu života výměnkářů: Výsledky dotazníkového průzkumu. *Český lid* 61, 1974, č. 2, s. 98.

¹³⁷ ŠTASTNÁ, Jarmila. Výměnek a postavení výměnkářů v západním Podkrkonoší. *Český lid* 58, 1971, č. 5, s. 284.

¹³⁸ Tamtéž, s. 285.

¹³⁹ VÍŠKOVÁ, Jarmila. Vydavatelské poznámky. In RAIS, Karel Václav. *Výminkáři*. Praha: Odeon, 1976, s. 181.

¹⁴⁰ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Vesnická povídka a K. V. Rais. RAIS, Karel Václav. *Výminkáři*. Praha: Odeon, 1976, s. 13.

¹⁴¹ VÍŠKOVÁ, Jarmila. Vydavatelské poznámky. In RAIS, Karel Václav. *Výminkáři*. Praha: Odeon, 1976, s. 181.

Nejinak je tomu i v případě hlavní hrdinky povídky *Matka a děti*, výminkářky Pařízkové, které poslední životní etapa přinesla jen bezmoc a soužení. Jak už nám napovídá název textu, děj se zaměřuje na vývoj vztahu mezi starou Pařízkovou a jejími dětmi. Ten povídka začíná sledovat v době, kdy stařena udržuje kontakt pouze s nejstarším ze svých synů, u kterého spolu se svým manželem žije na výminku. Tímto živobytím stará Pařízková jen trpí – výminek dostává chudý, navíc ji mladí hospodáři nutí do fyzicky náročné práce, kterou pro svůj vysoký věk zvládá jen s velkými obtížemi. Oporu nenajde ani ve svém manželovi, který ji uzurpuje s podobnou vervou jako syn se ženou.

Nastalá situace má bezpochyby co dočinění se stářím protagonistky a jejím pohlavím. V očích mladých hospodářů je stará výminkářka jednak nechtěnou ekonomickou zátěží, jednak naprosto bezbrannou osobou, kterou můžou nutit dělat cokoli, co si zámánou. Starý Pařízek zase zneužívá podřízeného postavení, ve kterém se vůči němu jeho žena nachází z principu tehdy platných genderových rolí v manželství. Proto mohl výminkář, stejně jako mladí hospodáři, staré Pařízkové cokoli přikázat či zakázat. Šlo ovšem o poslušnost jednostrannou – starý Pařízek své ženě nevyhověl ani v takové drobnosti, jakou bylo sepsání dopisů jejich zbývajícím dětem, třem mladším synům, kteří žili v různých městech tehdejší monarchie.

Stará Pařízková psát pořádně neumí a jelikož jí manžel pomoci odmítá a synové sami dopis nenapsali, ocitla se v situaci, ve které ji zasáhl začátek povídky – o mladších synech neměla žádné zprávy. Rozhodla se tedy hledat pomoc jinde – prostřednictvím své kamarádky, stařeny Strnádkové a jejího muže požádala o sepsání dopisů mladého učitele, který tou dobou zůstával u Strnádkových v podnájmu. Zmíněným postavám se budeme blíže věnovat níže v textu, nyní se zaměříme na drama, které se mezi stařenou a jejími syny začalo odehrávat poté, co jí mladý kantor vyhověl a dopisy synům sepsal.

Už v prvních listech se odráží dobré srdce a nesobecké hodnoty staré Pařízkové. V dopisech sděluje svou starost o zdraví synů a případně i jejich rodin, vyjadřuje svůj stesk nad tím, že se s nimi nemůže setkat naživo – dva z těchto tří synů mají dokonce děti, které stařena nikdy nespatriila. Nejmladšímu synovi nabízí len, který dostala odměnou za to, že pomáhala při jeho sběru, dvěma starším synům a jejich dětem posílá sušené švestky, které dostala na přilepšenou od sousedů. Vztah staré výminkářky k jejím dětem tedy nejlépe vyjadřuje věta, kterou sama stařena nadiktovala do dopisu pro jednoho ze synů: „Více dáti nemohu. Kdybych ti měla vlastní krve nacedit, ráda bych to udělala“.¹⁴²

¹⁴² RAIS, Karel Václav. *Výminkáři*. Praha: Odeon, 1976, s. 27.

O to překvapivější jsou odpovědi, které výminkářka Pařízková dostala – dva starší synové jí vyčetli, že byli ošizeni, neboť nedostali hospodářství tak, jako nejstarší z bratrů. Jejich rodičové však pouze jednali v souladu s tradicí a nutností, jak jim jejich matka v dalších listech vysvětlila. Dále synům napsala, že jim nemůže poslat peníze, neboť sama žádných nemá. Po tomto zjištění dva starší synové už matce nenapsali ani řádku, byť ona sama jim dopisy neúnavně posílala dál.

S nejmladším synem komunikace zpočátku probíhala jinak. Matce ničeho nevyčetl, ničeho po ní nepožadoval, na dopisy jí odpovídal. Později se však dostal do situace, která byla nad jeho finanční možnosti – musel si vzít dívku, kterou přivedl do jiného stavu, a začít ji i jejich budoucí rodinu živit. Požádal tedy matku, zda by mu finančně nevypomohla – ta ho však pro svou vlastní chudobu musela odmítnout, protože se jí ani nejmladší syn více neozval.

Nezájem synů starou Pařízkovou dovedl až do hrobu. Na její pohřeb žádný ze tří mladších synů nepřijel. Jinak tomu bylo o několik let později při pohřbu starého Pařízka – jelikož mělo po obřadu dojít na dědické vyrovnání, dostavili se synové všichni. Tehdy nebožka Pařízková došla alespoň částečné spravedlnosti – nejmladší syn při pohledu na kosti své matky padl na kolena, zlíbal je a smáčel svými slzami. Když se mladý učitel při pozorování tohoto vypjatého výjevu v duchu zeptal, kde je ta „veliká, vroucí, nekonečná“¹⁴³ láska staré matky, dostalo se mu od šepotající lípy smířlivé odpovědi: „V říši lásky!“¹⁴⁴

V bezuzdnosti a zistnosti, se kterou synové využívali dobroty a stařecké bezbrannosti své matky, tkví tragičnost osudu staré Pařízkové. Ta graduje v průběhu děje celé povídky, který jsme z tohoto důvodu vylíčili v předchozích odstavcích. V tomto textu však Rais nespoléhal jen na sílu nešťastného příběhu konce života staré výminkářky – ještě k výraznějšímu vyznění této lidské tragédie si autor pomáhá zaujatými glosami, popisy a interpretacemi ich-formového homodiegetického vypravěče v postavě mladého učitele.

Ten zajímavě pracuje s fyziologickými znaky výminkářčina stáří – téměř vždy je totiž klade do přímé souvislosti s jejími starostmi, prohloubení stařeckých znaků prezentuje jako průvodní jev dlouhodobého trápení. Jednou tak starou Pařízkovou „potkal ustaranou, zšedivělou“.¹⁴⁵ Když se shledali poté, co se stařena dozvěděla o uspěchané svatbě nejmladšího syna, popsal vypravěč svůj dojem z jejího zjevu následovně: „Lekl jsem se jí, bylat' velmi přepadlá, tváře měla vrásčitéjší, oči zapadly hlouběji, vlasy silně zbělely.“¹⁴⁶ A to ještě

¹⁴³ RAIS, Karel Václav. *Výminkáři*. Praha: Odeon, 1976, s. 42.

¹⁴⁴ Tamtéž.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 35.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 36.

v začátku povídky věřil, že láska překoná i zestárnutí z přemíry starostí: „zdálo se mi, že slyším tlukot jejího srdce ustaraného, ale láskou mladého“.¹⁴⁷ Stejný princip autor využil i u postavy Pařízkové nejmladšího syna, který se vypravěčovi na pohřbu starého Pařízka jevil jako „chudák nějak předčasně zestaraný“.¹⁴⁸

Aby autor posílil čtenářovo dojetí nad těžkým údělem staré Pařízkové, zdůrazňuje vypravěč její stáří i v momentech, kdy trpí zlovůli svého okolí: „tu ona, staříčká výminkářka, má hospodáři vykonávat práce, kterou měl dělat čeledín“.¹⁴⁹ Dojetí a soucit nad výminkářkou při pohledu na její stárnoucí tělo necítí jen čtenáři a vypravěč, ale i další postava – starý Pařízek. Toho neúcta mladých hospodářů rozohnila natolik, že se rozeběhl pro brokovnici – ať už choval jakékoli úmysly, pohled na manželku ho od nich odradil: „To ho zarazilo, snad mu mne přece bylo líto, když uviděl mé staré ruce, jak se spínají a třesou“.¹⁵⁰

Incidentu s brokovnicí předcházela vcelku běžná situace – starý Pařízek se vydal pro nové boty do přilehlého města. Ve svém věku už však nechodil tak rychle, pročež se domů vrátil až v době, kdy už celá rodina spala a dům byl zamčený. Otevřít mu musela jít mladá hospodyně, která starcův příchod komentovala slovy: „Celý den se toulá a večer nedá spát!“¹⁵¹

Co přesně snažina slova v starcově nitru způsobila se můžeme jen dohadovat – vnitřní pochody starého Pařízka neznáme, neboť v povídce nijak aktivně nevystupuje – vše, co o něm víme, se dozvídáme z promluv druhých postav. Snad starého výminkáře rozhněvala neuctivost, s jakou s ním mladá hospodyně jednala, snad ho zachvátilo zoufalství nad tím, že už v domácnosti, které dříve vládl, neznamená vůbec nic. Tak či onak, nebyl výminkář Pařízek s postavením, které mu poslední životní etapa připravila, nijak spokojený. S o to větší urputností využíval poslední moci, která mu ještě zbývala – nadvlády nad svou ženou.

U koho však vnitřní pochody známe, jsou vypravěč-postava mladý učitel a stará Pařízková. Výminkářka nám své pocity sděluje buď prostřednictvím rozhovorů, které s kantorem vede, nebo dopisů, jež učiteli diktuje. Stařena nijak zvlášť nereflektuje své vnímání minulosti, přítomnosti a budoucnosti. Když už, jde o reflexi v rámci prostoru, který ji bezprostředně obklopoval, obklopuje, či s nejvyšší pravděpodobností obklopovat bude. Výminkářka tak například vzpomíná na časy, kdy byli její synové malými dětmi, nebo myslí na skromné dědictví, které synům po své smrti zanechá. Přítomnost pro stařenu znamená soužení, které má s mladšími syny, mladými hospodáři a svým mužem.

¹⁴⁷ RAIS, Karel Václav. *Výminkáři*. Praha: Odeon, 1976, s. 27.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 41.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 36.

¹⁵⁰ Tamtéž, s. 34.

¹⁵¹ Tamtéž.

Jinak je tomu u postavy dalšího starce, manžela její přítelkyně, krejčího Strnádky. Zatímco o paní Strnádkové se dozvídáme jen z jediné věty jejího muže, on sám v povídce aktivně vystupuje, a to prostřednictvím hovorů s podnájemníkem, mladým kantorem. Z těch se dozvídáme o Strnádkově vzpomínce na setkání s vlastenci. Ty si krejčí vyčíhal v hostinci, kde se vlastenci zastavili cestou na Havlíčkovu slavnost v Borové. Jak vidíme, Strnádek byl, na rozdíl od staré Pařízkové, schopen hledět za horizont toho, co ho bezprostředně obklopuje, protože se zajímal o národní otázky.

To však není jediný rozdíl mezi těmito postavami, neboť krejčí Strnádek funguje jako protiklad ke staré Pařízkové. Zatímco výminkářka Pařízková byla pro své děti jen obtíží, starého Strnádky ty jeho prosily, aby k nim šel na výminek. Ten je však odmítal – byl natolik vitální, že se mohl dále věnovat svému řemeslu. Díky tomu byl schopen sám se finančně zabezpečit, čímž si zajistil celkovou samostatnost. Zatímco ani u jednoho z manželů Pařízkových nemáme blíže popsané okolnosti jejich úmrtí, skon starého Strnádky známe podrobněji. Starý krejčí totiž Raisovi nesloužil jen jako příklad „dobrého stáří“, ale i „dobré smrti“. Jak líčí sám vypravěč: „Starého Strnádky za nějaký rok po stařence Pařízkové také vynesli k lehkému odpočinku. Dobrák, večer ještě šil, potom četl téměř do půlnoci, a ráno ho žena nemohla již probudit. Měl smrt výborně dobrou!“¹⁵²

I následující povídku s názvem *V boudě* nám předává ich-formový homodiegetický vypravěč. Ten se v tomto textu vrací o několik let nazpět do dob, kdy mu bylo pouhých deset let. Vzpomíná na jednu konkrétní noc, v níž spolu se svým kamarádem hlídal úrodu na poli. Prostředí noci ovlivňuje vykreslení ústředního dramatu této povídky, příběhu nešťastného konce života výminkáře z mlýna.

Jednak noc a z ní vyplývající tma značně omezuje smysly vypravěče – mladý hlídač mohl spoléhat pouze na svůj sluch, jednak noc přesně vymezuje poměrně krátký časový úsek, což se odráží jak v krátkém rozsahu povídky, tak v malé propracovanosti některých aspektů jejího textu, jakými je například emocionální a psychologický profil postav, vykreslení jejich sociálních vazeb nebo aspektů souvisejících s jejich věkem. Celá tragédie je tak načrtnuta jen v několika konturách – v útržku rozhovoru zaslechnutém vypravěčem, v jeho vzpomínkách a událostech následujících rozednění.

Výklad několika výkřiků, které prořízly tmu směrem od mlýna, čtenářům poskytuje sám vypravěč. Ti se tak dozví, že jde o věty, které provázely starého výminkáře a jeho mentálně

¹⁵² RAIS, Karel Václav. *Výminkáři*. Praha: Odeon, 1976. s. 40.

zaostalého syna na cestě z jejich bývalého domova – mladý hospodář se je totiž právě rozhodl z mlýna vyhodit.

Díky vypravěčovým vzpomínkám má čtenář možnost dozvědět se něco málo o vzájemných vztazích těchto postav. Když bývalý mlynář provdal svou dceru, rozhodl se na jejího muže mlýn převést, a tak z něj udělat nového hospodáře. Starý mlynář převod ovšem provedl tak, že ošidil svého syna na penězích, které mu z jeho podílu měly náležitě připadnout. Nepráví spáchané na mentálně zaostalém muži jako by neexistovalo – výminkář byl se svým novým živobytím až do osudné noci nadmíru spokojený – zetě vychvaloval, kudy chodil.

Ráno po noci, v níž se povídka odehrává, byl starý výminkář nalezený na kolejkách s rozdrčenou hlavou. Zanedlouho na to mlýn zachvátil požár – jeho strůjce je sice neznámý, ale jak nám vypravěč naznačuje, obecně za něj bývá považován syn nebožtíka výminkáře.

Na životní fázi mlýnského výminkáře je upozorňováno pomocí slova „starý“, kterým ho vypravěč tituluje. Ten dokázal do jedné věty shrnout společenskou degradaci, kterou bývalému mlynáři stáří přineslo: „Mlynář vyhnal svého tchána, bývalého pana otce v starém mlýně, potom výměnkáře“.¹⁵³ Tímto výrokem zároveň upozornil na výminkářovo podřízené postavení vůči mladému hospodáři. Výraznější rozvedení aspektu stáří Raisovi délka této povídky neumožňuje.

Po nejkratší povídce této sbírky následuje její nejdelší – *Konec života*. V té vystupuje pouze jedna postava představující starého člověka, dědeček Stříhavka. Stařec je pro erformového heterodiegetického vypravěče tohoto textu významným fokalizátorem. Díky pozornosti a prostoru, které jsou dědečkovi dopřány, dostává čtenář této povídky poměrně jasné líčení toho, jaký „byl konec života výměnkáře Stříhavky, kmotránka jako růže“.¹⁵⁴

Přirovnání „jako růže“ ke starci patřilo natolik, až ho jím lidé titulovali. Přezdívku si výminkář vyzískal pro svůj zdravý vzhled a vitalitu, kterými i přes svůj věk sedmdesáti let oplýval. To ovšem platilo jen do té doby, než Stříhavka opustil svůj tehdejší výminek a odešel žít ke své nejstarší dceři.

Ta v otci viděla jen vlastníka peněz, jejichž majitelkou se po jeho smrti mohla stát. Absence pravých citů se odrážela v kvalitě péče, kterou dcera Stříhavkovi poskytovala. Namísto toho, aby starého výminkáře nechala spát ve světnici se zbytkem rodiny, dala mu postel do studené komůrky, kde skladovali jídlo. Vedle toho musel být stařec svědkem utrpení své vnučky, které jí její rodiče způsobovali pro chudobu jejího ženicha. Aby Stříhavka učinil tomuto trápení konec, ženicha navštívil a věnoval mu veškeré své úspory.

¹⁵³ RAIS, Karel Václav. *Výminkáři*. Praha: Odeon, 1976. s. 45.

¹⁵⁴ Tamtéž, s. 116.

Cesta vysokým sněhem v kombinaci s pobytem ve studené místnůstce starce „jako růže“ přivedla až do hrobu. Podlomené zdraví mu nespravila ani výborná péče nejmladší dcery. K té se Stříhavka dostal poté, co jeho nejstarší dcera zjistila, že otec již žádné peníze nemá, načež se o něj odmítla dále starat. Právě v tom, co s dědečkem, který byl pro své zdraví pověstný, dokázala udělat sedmítýdenní péče jeho nejstarší dcery, spočívá neštěstí Stříhavkova příběhu. Průběžným opakováním slov „jako růže“ autor na tento fakt upozorňuje a umocňuje jeho efekt.

Kromě přirovnání k růži si v textu všímáme i metafory kříže. Právě na „starý kříž, všecek osněžený“¹⁵⁵ hleděl Stříhavka, když rozvažoval, zda má k nejstarší dceři odejít. Báł se, že pro ni i její rodinu bude právě starým zasněženým křížem, tedy člověkem v „zimě života“, který je pro druhé jen nechtěným břemenem. Při výše zmíněném rozhodování stařec své obavy formuloval následovně: „Inu, inu, já ti (zeťovi), brachu, věřím a Málce taky snad můžu věřit, vždyť je to vlastní dcera, ale viděl jsem ledacos a vím, jak to bývá. Vejměník je vejměník, ten ať jde stranou a nikomu nepřekáží.“¹⁵⁶ V podobném duchu se ke vztahu dětí k výminkáři vyjádřil i otec ženicha Stříhavkovy vnučky: „Dokud je to malé, lísa se to k člověku a jednoho by div nesnědly, když je to starší, mrzí je, že chodíte, jíte, dejcháte, a nejradši jsou, když vás konečně vynášejí ze stavení.“¹⁵⁷

Tento výrok Stříhavkovu situaci bohužel vystihl ve vši pravdivosti. Celou povídkou se proplétají výroky dědečkových příbuzných, které hodnotí výminkářův zdravotní stav a odhadují, kdy přijde konec jeho života, jak trefně poukazuje název textu. Čím více se starcova smrt blížila, tím více se Stříhavka ve vzpomínkách vracel do šťastných dob, kdy byla jeho žena ještě naživu a dcery byly malými dětmi. Osobní minulost je tedy pro starce důležitá, kdežto současnost a minulost téměř nereflektuje.

V povídce *Do Prahy na pouť* Rais stáří charakterizuje stejně jako v těch předchozích – jako utrpení, bezmoc a nutnost naprostého odevzdání se sobeckým dětem. Vedle toho je tato životní etapa nově představena jako zdroj hlubšího porozumění mezi tvory, kteří na svých bedrech musí nést těžký kříž stáří. Slovo „tvorové“ jsme v předchozí větě užili záměrně – v této povídce totiž stáří nevede „jen“ k většímu sblížení lidí, ale i ke sblížení lidí se zvířetem.

Protagonistou tohoto textu je výminkářka Pilařka, matka tří dospělých dětí. U jednoho syna žije na výminku, dceru má vdanou ve vedlejší obci, kdežto druhý syn žije až v daleké Praze. Není proto divu, že když od tohoto syna dostane do Prahy pozvání, přijme ho. V úmyslu

¹⁵⁵ RAIS, Karel Václav. *Výminkáři*. Praha: Odeon, 1976, s. 56.

¹⁵⁶ Tamtéž.

¹⁵⁷ Tamtéž, s. 92.

do Prahy odjet jí však brání peníze, kterých nemá dost jak na lístek, tak na bábovku, kterou synovi tolik touží přivést.

Rozhodne se tedy žádat o peníze u hospodářů, kteří jí dluží za práci. Jedním z nich je i její syn, u kterého žije na výminku – ten její prosbu s výsměchem odmítne. Druhý hospodář jí naštěstí vyhoví, a tak stařena může upéct i vytouženou bábovku. Na nádraží však zjistí, že peněz má přeci jen málo – lístek je dražší, než si myslela. Zachrání ji starý listonoš Lasík, který jí peníze půjčí, protože stařena může odjet ke svému synovi.

Právě Lasík je osobou, kterou stáří s Pilařkou sblížuje. Jednak jeden druhému nezištně pomáhají, jak jsme mohli vidět v předchozím odstavci, jednak spolu sdílejí své životní těžkosti a smutek z necitelných dětí. Z těchto rozhovorů se dozvídáme o Lasíkově nelehké situaci – vlastní děti ho nemají rády, všemožně ho trápí, dokonce ho i bijí. Kromě Pilařky mu tak na světě zbyla už jen jedna spřízněná duše – stará listonošská kobyly Lucka.

Sám vypravěč této povídky naznává, že Lucka byla „tuze dobrý kůň a zasluhuje zmínky“.¹⁵⁸ Kromě líčení osudu staré kobyly vypravěč do textu nijak výrazněji nezasahuje. Upozorňují na něj jen letmé zmínky, kterými vypravěč naznačuje, že je součástí prostředí („u nás je hodně ve zvyku“, „jak u nás říkají“)¹⁵⁹ a že příběh se opravdu stal („Když jsme se potkávali, vždycky jsem mu [koni Luce] v duchu sliboval, že jednou o něm pořádně promluví, aby jen tak nezapadl.“)¹⁶⁰.

Jak už bylo zmíněno výše, vypravěč nám umožňuje blíže nahlédnout do Lucčina osudu. Ta po většinu svého života předváděla komediantské kousky. To však jen do té doby, než i ji dostihlo stáří – jakmile jí staré klouby znemožnily kousky předvádět, rozhodli se ji komedianti prodat. Koně odkoupila pošta a svěřila ho do rukou právě starému Lasíkovi. Ten ji opatroval jako oko v hlavě, neměla-li Lucka co jíst, dělil se s ní o svůj chléb. Jak poznamenal sám vypravěč: „Ti dva si rozuměli, byli si vzájemně vděční a měli se rádi. (...) Lucka kromě Lasíka neměla nikoho na světě a Lasík – pravda, měl dva syny, ale ti synové!“¹⁶¹ Silné citové pouto Lasíka pravděpodobně stálo život – ráno po Lucčině smrti byl tak rozrušený, že s novým koněm nezvládl vůz, převrhl ho a tím si způsobil smrtelná zranění.

Osud starého koně vnímáme jako paralelu k osudu starých lidí. I Lucka přestala být pro své okolí důležitá v momentě, kdy jí stáří znemožnilo pracovat. Komedianti měli kobyly, vzhledem k tomu, kolik peněz díky ní vydělali, zajistit důstojné dožití – možnost, že by měli

¹⁵⁸ RAIS, Karel Václav. *Výminkáři*. Praha: Odeon, 1976, s. 134.

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 117.

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 135.

¹⁶¹ Tamtéž, s. 136.

živit „neužitečnou“ kobyly jen z principu věci, komedianti zavrhli, přišla-li jim vůbec na mysl, a Lucku prodali na trhu. Té ve vši bezbrannosti nezbylo nic jiného než čekat a doufat, že přijde do dobrých rukou. Naštěstí kuň „při novém řemesle našel dobrou duši, s kterou si brzy porozuměl“¹⁶². Lucčino štěstí spočívalo i v tom, že i ve stáří našla pracovní uplatnění, které vykonávala až do samotné smrti – odpoledne ještě pracovala, v noci zemřela. Můžeme tedy říct, že tato kobyly měla „dobrou smrt“.

Stejně jako o starého koně, i o starého člověka přestává jeho okolí stát v momentě, kdy mu vysoký věk znemožní být ekonomicky aktivní. Okolí starého člověka většinou tvoří jeho děti, které k němu váže smlouva o výminku. Ani děti ovšem nevnímají zásluhy, které na nich jejich starý rodič má. S jistou dávkou odvahy můžeme tvrdit, že i ony by své staré rodiče nejraději prodaly na trhu. Lucčina situace však byla o něco lepší – do poslední chvíle pracovala, smrt měla dobrou, stejně jako jediná světlá výjimka této sbírky, postava starce Strnádky z povídky *Matka a děti*.

V povídce *Po letech doma* není aspekt stáří vyjádřen s takovou explicitou jako v textech *Matka a děti*, *Konec života* a *Do Prahy na pouť*. Mladí hospodáři totiž výminkářům neubližují přímo, nýbrž prostřednictvím jejich dalšího syna, Petra.

Petr k rodičům přijel s nadějí, že ho horský vzduch vyléčí z nemoci, od které mu nedokázal pomoci ani žádný pražský lékař. Právě v Praze Petr žil – jako jediný ze čtyř dětí výminkářů Militických studoval, pročež se nyní mohl živit jako úředník. Tato skutečnost v mladých hospodářích, u kterých Militští žili na výminku, vzbuzovala závist. Tu nepřemohl ani fakt, že Petr a mladý hospodář byli bratři.

Když Petr do hor dorazil, nikdo nepochyboval o tom, že jeho stav je vážný. I přesto se ho jeho rodičové pokoušeli zachránit, v čemž jim mladí hospodáři všemožně bránili. Mladá hospodyně například odmítla zabít kuře, které chtěla stará výminkářka upéct nemocnému synovi na posilnění.¹⁶³ Dále starým rodičům a Petrovi znemožnili přístup do zahrady, kde se nemocný slunil. Mladý hospodář to odůvodňoval tím, že ve smlouvě o výminku není přístup do zahrady uveden¹⁶⁴ (obdobné situace jsme si uváděli v předchozí části naší práce).

Nejvíce však Petra, tím pádem i jeho rodiče, trápilo, že mladí hospodáři nemocného ani jednou nenavštívili. Jakémukoli setkání s ním se vědomě vyhýbali, nepomáhaly ani prosby výminkářů či samotného Petra. I přes veškerou snahu starých rodičů nemocný nakonec zemřel, a to aniž by se se svým bratrem nebo jeho rodinou během svého pobytu byl jen jedenkrát setkal.

¹⁶² RAIS, Karel Václav. *Výminkáři*. Praha: Odeon, 1976, s. 135.

¹⁶³ Tamtéž, s. 161.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 162–163, s. 165–166.

Věty, které popisují situaci na výminku po Petrově pohřbu, jsou sice posledními větami celé povídky, svým obsahem však upozorňují na fakt, že drama smrti nemocného syna nekončí: „Výminkář se ženou zůstali ve světnici sami, přistoupil stařec k oknu a vzlykl: ‚A co my teď tady?‘ Před očima splynulo mu všecko v mlhách... Stařenka zalomila rukama a zmučena klesla na lavičku u kamen.“¹⁶⁵ Tato pasáž nám zároveň připomíná, že popsaná tragédie se netýká jen Petra, ale i jeho rodičů. Těm mladí hospodáři v průběhu celého textu neustále dokazovali svou moc a pokřivené morální hodnoty, přičemž neznali soucit ani s trpícím nemocným. Zatímco Petrovo drama se uzavřelo jeho smrtí, neštěstí výminkářů bude pravděpodobně pokračovat. Staří manželé budou muset dál zakoušet bezmoc, utrpení a ponižení, které si pro ně poslední životní etapa uchystala.

Jak vidíme, morální kvality Rais v tomto díle svěřuje především postavám starých lidí. Tento fakt není náhodný – dle našeho mínění tak autor činí mimo jiné za cílem posílení věrohodnosti morálního profilu postav, díky čemuž se stáří stává podstatnou a nezastupitelnou složkou tohoto díla, jak vysvětlíme v následujících řádcích.

Ne nadarmo se o mladých lidech říká, že mají „celý život před sebou“, a to se všemi výhodami a nevýhodami, které se spojují v jedno – v možnost volby. Mladí lidé nikdy nevědí, jak budou ve svém budoucím životě volit, zda dobře a dají se tak, viděno Raisovou optikou, na cestu správných morálních zásad, či opačným směrem. Tohoto problému bývají staří lidé z valné většiny prosti: jejich dny ubíhají v monotónnosti, která po nich žádná velká rozhodnutí nežadá, pokud nějaká učinili, patří minulosti, uplynulému životu, který je pro ně, stejně jako morální hodnoty, kterými se řídili a řídí, známou a lehce přehlédnutelnou krajinou. Právě tento fakt umocňuje věrohodnost morálky, kterou Rais svým postavám starců a stařen vtiskuje a kterou se pomocí nich snaží svému čtenářstvu předat.

A tak, vylíčí-li Rais v některé z těchto povídek starého člověka, který se vůči svému okolí chová s dobrotou a nezištností, nepochybuje čtenář o motivaci, opravdovosti či trvalosti chování této postavy. S o to větší intenzitou na čtenáře dolehne nespravedlnost, kterou si pro starce, jež se celý život řídili správnými morálními zásadami, stáří připravilo – stejně jako jejich hodnotově zkažení druhové trpí nevděkem a krutostí svého okolí. Toto uvědomění pak čtenáře může vést, opět viděno Raisovou optikou, k jedné z morálně správných voleb – k uctivému zacházení se starými osobami.¹⁶⁶

¹⁶⁵ RAIS, Karel Václav. *Výminkáři*. Praha: Odeon, 1976, s. 179.

¹⁶⁶ Srov. ADAM, Robert. Komentář. In RAIS, Karel V. *Povídky*. Brno: Host, 2013, s. 481.

3.2 *Kalibův zločin*

Román *Kalibův zločin* byl poprvé publikován roku 1892 na stránkách časopisu *Světobzor*.¹⁶⁷ Páteř tohoto díla tvoří osud manželství mladé Karly a muže středního věku Vojty Kaliby. V tragickém příběhu této dvojice však figurovaly i postavy představující staré lidi, jejichž role v tomto díle není zanedbatelná.

Jednou z nich je stará Boučková, matka Karly, která v knize funguje jako významná hybatelka děje. Aby ukojila svou touhu po majetku a lepším společenském postavení, domluvila své dceři sňatek s mladým Kalibou. Karla pod tíhou své složité situace souhlasila – čekala dítě, které na svět nechtěla na svět přivést jako nemanželské. Po svatbě odešla s Karlou do Kalibovy chalupy žít i stará Boučková. Bohužel i tam páru organizovala život, sobecky prosazovala své úmysly, rozhazovala Kalibovo jmění, manžele často poštvávala proti sobě a Karlu učila svým špatným vlastnostem. Neblahý vliv tchýně na svou manželku si uvědomoval i sám Vojta Kaliba: „Proč, proč jen je (Karla) taková? Panímáma, panímáma to dělá, ta je taková shánělka, šplechtačka, pořád má nějaké starosti, ryje do lidí a vysmívá se.“¹⁶⁸

Bohužel toto konstatování Vojtovi v ničem nepomůže. Až do konečného vzepětí sil, kdy Karlu v návalu emocí zabije, je jen pouhou loutkou v moci své tchýně. Jak vidíme, pro starou Boučkovou stáří není nijak omezující, neubírá jí na síle a moci, ani jí nezpůsobuje žádné fyzické problémy. Její občasná zvolání, ve kterých na svůj věk upozorňuje a ve kterých se přirovnává ke „staré ženě, která se ani bránit neumí“¹⁶⁹ jsou jen prázdnými výroky, jejichž účelovost je každému zřejmá.

Protikladem k postavě staré Boučkové je nebožka Kalibová, v době děje knihy již zesnulá matka Vojty Kaliby. Ta do příběhu zasahuje nepřímo pomocí odkazu, který po sobě zanechala. Jednak jde o morální hodnoty, které synovi vstúpila a v rozporu se kterými musel v područí své tchýně jednat, jednak byla nebožka Kalibová ztělesněním ideálu dobré ženy a hospodyně, kterého stará Boučková ani Karla nedosahovaly, jak si bolestně uvědomovali Vojta a jeho starý otec, o kterém referujeme níže v textu.

Střet hodnot nebožky Kalibové a hodnot nových hospodyň ztělesňuje nebožčin salup.¹⁷⁰ Nebožka ho dostala darem od syna a nosila jej jen v neděli do kostela. Vojtova matka totiž uměla ocenit hodnotu darovaného a nebyla marnivá. Když Vojta salup daroval své mladé ženě

¹⁶⁷ ŠTEFÁNEK, Josef. Doslov. In RAIS, Karel V. *Kalibův zločin*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1959, s. 206.

¹⁶⁸ RAIS, Karel V. *Kalibův zločin*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1959, s. 108.

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 116.

¹⁷⁰ „Salup – velký ženský šátek přes celou horní polovinu těla“ JÁNSKÝ, Ladislav. Vysvětlivky. In RAIS, Karel V. *Kalibův zločin*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1959, s. 203.

s vírou, že i ona ho bude při svátečních příležitostech nosit, Karla se mu jen vysmála. Zavděk jím vzala stará Boučková, která ho však užívala jen na běžné nošení. To velice zarmucovalo Vojtova starého otce, který ženu požádal, zda by salup nemohla přestat nosit – ta jeho přání nevyhověla. Karla s Boučkovou nesvedly ocenit Vojtovo gesto, hleděly na světskou parádu a byly pyšné. Pro svou sobeckost ani nedokázaly respektovat přání druhých.

Incident se salupem však nebyl tím hlavním trápením, které nové hospodyně starému Kalibovi způsobovaly. Starce nejvíce sužovalo vědomí toho, čím vším si jeho syn musel v područí zlé tchýně procházet. Vojtovu otci však stáří přineslo bezmoc, a tak, i když se situaci v hospodářství snažil pomocí domluvy napravit, nikdy neuspěl. Synovy poměry starce sužovaly s takovou intenzitou, až zemřel. Postava tohoto starého muže tak jednak umocňuje tragédii Kalibovy rodiny způsobenou zkažeností jedné ženy, jednak funguje jako katalyzátor neblahých změn, které se v hospodářství dějí.

Tragédii umocňuje i osud dalšího výminkáře, starého Kukelky, který byl celoživotním přítelem starého Kaliby. Kukelka vlastní rodinu neměl, všichni její členové mu zemřeli. O to více osamocenému výminkáře mrzelo, když mu stará Boučková svými intrikami znemožnila starého Kalibu navštěvovat. Trápení tohoto starce však pokračovalo dál, a to smrtí obou Kalibů (Vojta podlehl krvácení do mozku, které nastalo v důsledku nervového vypětí, při kterém zabil Karlu). Právě Kukelka byl tím, kdo se o oba muže v jejich posledních chvílích staral – na rozdíl od obou hospodyň znal věrnost.

Zatímco při tvorbě výše analyzované povídkové sbírky *Výminkáři* byla Raisova skepse pouze částečná, v románě *Kalibův zločin* dosáhla svého vrcholu, což se promítlo i do vypodobnění stáří. Doposud pro autora starci představovali vzor morálních hodnot, což se změnilo právě v tomto románě – nyní zlo vychází i z řad dříve bezchybných starců, navíc mocnější než kdykoli dřív, čímž Rais pomocí stáří opět vyjádřil svůj postoj k situaci v tehdejší české společnosti.

3.3 Zapadlí vlastenci

K prvnímu vydání románu *Zapadlí vlastenci* došlo roku 1893, a to na stránkách časopisu *Světovzor*.¹⁷¹ Jeho děj se obrací do minulosti, konkrétně do čtyřicátých let předminulého století, přičemž páteř dějové linky tvoří příběh osobnostní proměny učitelského pomocníka Karla Čermáka. I když román začíná osud tohoto mladého muže sledovat až po jeho příchodu do malé

¹⁷¹ ŠTEFÁNEK, Josef. Doslov. In RAIS, Karel V. *Zapadlí vlastenci*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1965, s. 405.

horské obce Pozdětín,¹⁷² podstatnou roli hraje i Čermákova minulost, o které se v průběhu knihy dozvídáme a jejímž krátkým vylíčením začneme tuto podkapitolu.

Byli to Karlovi prarodiče, kdo stál za jeho výchovou – jeho nikdy neprovdaná matka zemřela, ještě když byl malý a otec se k němu nehlásil. I když ani jeden z prarodičů v románu nijak aktivně nevystupuje (dědeček byl již mrtvý a babička žije daleko), můžeme povahové rysy obou starců zrekonstruovat, neboť mladý Čermák o nich často mluví a mnoho z jejich osobnosti se otisklo do té jeho. Dozvídáme se tak, že babička je dobrosrdečná žena, které na Karlovi velice záleží. Svého vnuka naučila zbožnosti¹⁷³ a lásce k lidovým písním¹⁷⁴. Dědeček byl též dobrý člověk, ovšem víc opatrný – na to, že jeho dcera na svět přivedla nemanželské dítě, vyslechl mnoho odsudků. To se otisklo i do Karlovy osobnosti, jak si sám uvědomuje: „Náš nebožtík dědeček na tom světě užil mnoho zármutku i odstrkování, proto byl tuze pro sebe a přísný. Nedivte se mi, že se také lidí bojím.“¹⁷⁵

Dokonce se dá říct, že nedůvěřivost, strach a zklamání z lidí, které na jeho dědečka tak silně působily, dolehly na mladého Karla dvojnásob. Nemanželský původ byl k neutajení, proč si sám Karel vyslechl mnoho ošklivých poznámek, a to nejen ve své rodné obci, ale i během studií. Proto do Pozdětína přijížděl stydlivý, zamlklý, nedůvěřivý a lidí se co nejvíce stranil. To se mu však z principu povolání učitelského pomocníka nemohlo dost dobře dařit – žil spolu s rodinou pozdětínského pana učitele Čížka, hrál na mších, besedách, byl zván na faru, setkával se se svými žáky a jejich rodinami. Zkrátka a dobře se mladý Čermák i přes počáteční nevěli dostal do centra života malé horské obce a čím dál tím více se sblížoval s jejími obyvateli, kterým se budeme věnovat v následujících řádcích.

Jak už jsme psali v úvodní části této podkapitoly, *Zapadlí vlastenci* se odehrávají ve 40. letech 19. století, tedy v době, kdy byli starci z Raisovy současnosti, které autor považoval za vzor morálních ctností, mladými lidmi. To mohl být jeden z důvodů, proč spisovatel postavám středního věku (učiteli Čížkovi, faráři Stehlíkovi, Adamovi Hejnovi) v tomto díle věnuje tolik pozornosti. Tím dalším mohou být fyzické síly, kterými člověk v té které životní fázi disponuje – prostřednictvím postav středního věku totiž Rais v tomto díle zobrazuje aktivní vlastence, kteří k šíření národních ideálů potřebují co největší tělesnou i mentální sílu.

Větší množství přímé řeči vycházející z úst mladších postav má pro stáří v tomto díle zajímavý efekt – starci se se svými stereotypizovanými charakteristikami stávají předmětem

¹⁷² Pozdětín je Raisem vymyšlený název pro skutečně existující obec Paseky. JÁNSKÝ, Ladislav. Vysvětlivky. In RAIS, Karel V. *Zapadlí vlastenci*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1965, s. 388.

¹⁷³ RAIS, Karel V. *Zapadlí vlastenci*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1965, s. 28.

¹⁷⁴ Tamtéž, s. 142.

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 121.

přirovnání. Jednou tak farská hospodyně přirovná mladého Čermáka ke starému dědkovi, neboť se jí učitelský pomocník svěřil, že svůj volný čas nejraději tráví doma.¹⁷⁶ Podruhé zas učitel Čížek řekl, že stará píseň se táhne „jako osmdesátiletá babička“.¹⁷⁷ Možnost použít takováto přirovnání, která v ostatních zkoumaných dílech nenalzááme, považujeme za přímý důsledek většího využití mladších postav – staří lidé, kterým v ostatních dílech patří většina přímé řeči, by takováto připodobnění, která je samotné dehonestují, i v reálném světě jen těžko používali.

Jak je psáno výše, postavy středního věku v tomto díle slouží jakožto prostředníci k šíření vlasteneckých ideálů. Postavy představující staré lidi mají úkol odlišný, který odvisí od jejich životních příběhů, jak si vysvětlíme níže v textu. Nejprve si však starce, jejich osudy a povahy blíže představíme.

Úplně prvním člověkem, se kterým se mladý Čermák v Pozdětíně setkal, byl výminkář Roubal. Rais tu postavu starého člověka využívá zajímavým způsobem – několika málo větami o oblečení staříka, vzhledu domku, ze kterého vylezl, zvuků tkalcovských stavů, které z něho vycházely, dokázal charakterizovat chudobný a krutý ráz horského kraje.¹⁷⁸

S Roubalem se mladý Čermák setkal ještě několikrát, například při další, pro mladého učitele opět významné, situaci. Roubalovi vnuci, které výminkář při příležitosti prvního školního dne doprovázel, se stali úplně prvními žáky, kteří v ten den do třídy přišli, a tedy i úplně prvními pozdětínskými žáky mladého Čermáka. Toho dne Roubal mladému učiteli vyprávěl historku o svém kosu, který umí zpívat písničky. Byť historka byla psána tak, aby čtenáře pobavila, bylo z ní cítit, jak moc výminkář ptáčka miloval. O to více vynikla jeho dobrosrdečnost, když kosa mladému učiteli věnoval.

Dalším staříkem, se kterým se Čermák setkával, je tchán pozdětínského pana učitele Čížka, výminkář Podroužek. Stejně jako Roubal, i Podroužek je vykreslen jako postava pouze kladných vlastností. Zatímco u prvního výminkáře je akcentována dobrosrdečnost, u Podroužka je to pracovitost, skromnost a absence zhýčkanosti. Byť je mu neuvěřitelných osmdesát dva let, učitelův tchán stále přede na kolovratu a pracuje na poli. Ba co víc – ať je práce sebevíce fyzicky náročná, stařík si ani náznakem nepostěžuje. K tomu všemu si ještě udržuje dobrou náladu.

Trochu méně dokonalého člověka nám ztělesňuje postava staříka Škmořila. Vedle toho, že doma se ženou pracuje na tkalcovských stavech, je Škmořil tzv. literákem. To znamená, že ze své vlastní vůle a bez nároku na odměnu zpívá v kostele. Díky této své „pozici“ pocítoval stařík hrdost, která u něj časem, přerostla v ješitnost. Tato ošklivá vlastnost Škmořilovu okolí

¹⁷⁶ RAIS, Karel V. *Zapadlí vlastenci*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1965, s. 121.

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 315.

¹⁷⁸ Tamtéž, s. 12–13.

způsobovala nejednu nehezkou chvíli, až dokud výše zmíněný výminkář Roubal nenašel způsob, jak zpsychlého „literáka“ vytrestat.

Den před Květnou nedělí Roubal rozšířil informaci, že při pašijích nebude evangelisty zpívat Škmořil, jak tomu bylo posledních čtyřicet let, ale mladý učitelský pomocník Čermák. Když se tato zpráva donesla až ke Škmořilovi, umíme si představit, jaký šok to pro něj byl. Byl ještě umocněn tím, jaká byla zasloužilému „literákovi“ nabídnuta za evangelistu náhrada – stařík měl zpívat Jidáše. Když všichni viděli, že pýcha Škmořila opustila, nechali ho evangelistu zpívat. Z této zkušenosti se starý Škmořil poučil a domýšlivost vyměnil za pokoru.

V područí hrabivosti, podle Raise jedné z nejhorších vlastností, prožili svůj život staří manželé Žalákovi. Ti měli jediného potomka, od narození neduživého syna Lojzu, a celý svůj život zasvětili tomu, aby synovi nashromáždili co nejvíce majetku. Když Lojza dospěl, předali mu rodiče hospodářství – tou dobou už nejbohatší mlýn široko daleko.

Lojza se i oženil – s krásnou, ale povrchní dívkou. Bohužel, nedlouho po svatbě mladý mlynář zemřel. Jelikož vše odkázal své manželce, staří Žalákovi neviděli ničeho z majetku, který po celý svůj život tak pracně shromažďovali. Ba co víc, museli se dívat na to, jak ho nezodpovědně rozhazují cizí – nevěsta jejich nebožtíka syna se svou rodinou.

Dalšími starými manželi, kteří o všechnen svůj majetek přišli, byli Luštincovi. Ti byli, jak bychom dnešním jazykem řekli, závislí na hazardu. Prosázeli chalupu, ale i všechny peníze, ke kterým se dostali. Jednu noc se stařence Luštincové zdál sen o údajně výherních číslech. Svého manžela kvůli tomu vzbudila a velice na něho naléhala, aby daná čísla vsadil. Následující ráno se však starý Luštinec probudil sám – jeho manželka později v noci ve spánku zemřela. Pro všechnen žal a starosti s pochováním manželky Luštinec na snová čísla dočista zapomněl a vsadit nešel. O několik dní poději zjistil, že čísla opravdu vyhrála, což neunesl a oběsil se.

Jak už bylo zmíněno v podkapitole o povídkové sbírce *Výminkáři*, postava starého člověka autorovi skýtá tu výhodu, že už má většinu svého života odžitou a čtenáři tak její osud i hodnoty, kterými se v průběhu života řídila, mohou snadno přehlédnout. Tohoto faktu se Rais rozhodl využít i v tomto díle, i když jiným způsobem. Zatímco ve *Výminkářích* bylo stáří trudnou životní tečkou jak pro postavy morální, tak pro ty zkažené, v *Zapadlých vlastencích* autor ze stáří učinil prostor pro celoživotní zúčtování.

Postavy, které ve svém životě následovaly dobrých morálních zásad, jsou ve stáří odměněny přízní svého okolí, ale i osudu, který je ušetřil fyzických, duševních, finančních i emočních strastí, jak vidíme na příkladu postav výminkářů Roubala a Podroužka. Oproti tomu postavy, které se rozhodly svůj život zasvětit nějaké neřesti, osud za tuto volbu na sklonku života potrestal, jako v případě manželů Žalákových a Luštincových. Touto spravedlností chtěl

Rais své čtenáře motivovat k morálnímu jednání, což jen podpořil příběhem postavy „literáka“ Škmořila, který čtenářům ukázal, že na napravení vlastních vad není nikdy pozdě.

3.4 *Pantáta Bezoušek*

Román *Pantáta Bezoušek* poprvé vycházel během roku 1894 v časopisu *Osvěta*.¹⁷⁹ Titul tohoto díla je tvořen přízviskem a příjmením jeho protagonisty, sedmdesátiletého výminkáře Bezouška, starce z Nové Vsi pod Zvičinou. Z drtivé většiny se však tento román neodehrává v malé horské vsi, nýbrž v Praze, kam se stařík Bezoušek vypravil za svým synem a jeho rodinou. Děj knihy sestává právě z pantátových osudů ve „stověžatém městě“, přičemž stáří v nich hraje důležitou roli, jak si ukážeme níže v textu.

Stejně jako všechny postavy tohoto románu, i postava pantáty Bezouška funguje coby reprezentant určitého typu – představuje starého, moudrého a dobrosrdečného vesnického muže. Bezouškova moudrost je líčena jako vlastnost, která u vesnických obyvatel přímo vyplývá z vysokého věku – k jejímu nabytí člověk potřebuje velkého množství životních zkušeností, které mají jen lidé v závěru života. Jedním druhem těchto zkušeností je poučení, které Bezoušek čerpá z velkého počtu osudů lidí, se kterými se za svůj dlouhý život setkal. Další vědomosti protagonistovi předaly předchozí generace. Pantáta například vzpomíná, jak mu otec vypravoval o Praze¹⁸⁰ či na svou babičku, která mu zase líčila příběh vzniku orloje.¹⁸¹

Byť si je pantáta Bezoušek vědom své rozumové převahy nad mladšími lidmi, dívá se na ně s jistou shovívavostí. I přesto je v knize několik míst, kde se k nerozumnosti mládí otevřeně vyjadřuje. Jako příklad uvedeme útržek rozhovoru, který pantáta Bezoušek vedl se svým přítelem, taktéž starým mužem, v předvečer svého odjezdu do Prahy. Bezoušek v něm přítele žádá, aby dohlédl na mladé hospodáře, kteří nyní budou mimo dosah jeho rad. „,Taky k nám sem někdy zajdi, a co by bylo potřeba, porad', to víš, mladí vždycky bývají trochu halabala.' ,Podívám se, ač toho nebude potřeba, umějí všechno po vás dávno nazpaměť.'“¹⁸²

Tímto kouskem rozhovoru navíc můžeme demonstrovat výše zmíněnou vlastnost stařecké moudrosti, kterou je přenositelnost z pokolení na pokolení. Zatímco pantáta Bezoušek čerpal vědomosti od svých předků, on ty své zase předává generaci mladší, jak ve své odpovědi zmiňuje jeho přítel. Ke koloběhu stařeckého rozumování se vyjadřuje i Bezouškův syn. Když se mu jeho žena svěří, že je nešťastná z rad, které jí pantáta dává, neboť z nich získává pocit,

¹⁷⁹ ŠTEFÁNEK, Josef. Doslov. In RAIS, Karel V. *Pantáta Bezoušek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1961, s. 273.

¹⁸⁰ RAIS, Karel V. *Pantáta Bezoušek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1961, s. 25.

¹⁸¹ Tamtéž, s. 102–103.

¹⁸² Tamtéž, s. 13.

že nic nedělá dost dobře, utěšuje ji manžel následující větou: „Dětino! Počkala, až my budeme staří!“¹⁸³

Jelikož moudrost je hlavním atributem, se kterým Rais Bezouškovo stáří spojuje, dává jí i náležitě vyniknout. K demonstraci pantátovy životní moudrosti autor využívá jedinou milostnou zápletku knihy, zapovězenou lásku dvou mladých lidí, Melanky a Králiše, jejichž osud si nyní přiblížíme.

Pantáta do Prahy přijel na pozvání svého syna a jeho rodiny. Bezouškův syn se jmenuje Józsa, v Praze studoval práva a po jejich dokončení se v tomto městě rozhodl i zůstat. Navíc si tam našel ženu, Márinku, starší dceru rady Burdycha. Burdychovou mladší dcerou je právě nešťastně zamilovaná Melanka, které učaroval mladík Králiš. Ten se taktéž věnoval studiu práv – pro smrt svého otce a z ní plynoucí ztrátu finanční podpory však studií musel zanechat, čímž přišel nejen o dobrý společenský status, ale i o možnost lépe finančně zaopatřit svou budoucí ženu. Pro tyto dva důvody rada Burdych vztah své mladší dcery neschvaloval, ba co víc, snažil se mu všemožně zabránit.

Typ člověka, který zhmotňuje postava starce Burdycha, Rais využívá jako protiklad ke starci Bezouškovi. Zatímco pantáta představuje muže z venkova, který měl celý život sotva dost peněz na to, aby se s rodinou zvládl uživit, znal jen prostředí vesnice, věnoval se hospodářství a pravděpodobně dosáhl jen základního vzdělání, rada celý život prožil ve městě, o peníze nikdy nouzi neměl a ve svém oboru dosáhl poměrně vysokého postavení. Rozdílné životní zkušenosti obou mužů se odrazily i do jejich pohledu na svět – Bezoušek si uchoval dobrosrdečnost, která pro něho stála nad společenskými konvencemi, kdežto městem, penězi a postavením pokřivený Burdych hleděl jen na mínění okolí a jiné povrchní záležitosti.

Rozdílná hodnotová nastavení obou starců se odrazila i v jejich postoji ke vztahu Melanky a Králiše. Burdych ho z výše zmíněných důvodů kategoricky odmítal, pantáta Bezoušek vsadil na svou léty nabytou moudrost. Zpočátku byl opatrný – ve svém okolí už viděl podobnou situaci. Slečna se zamilovala do mladíka, vzali se a dívka zjistila, že ji muž není schopen uživit. To už však spolu měli i děti, pročež žena byla nucena odejít i s nimi na výmínek ke svému otci.¹⁸⁴

Když však Bezoušek blíže poznal Melanku, Králiše i Burdycha, zjistil, že problém není v mladíkovi, nýbrž ve starci. Pantáta se opět mohl opřít o životní příběh, se kterým se setkal – tentokrát šlo o osud nešťastné dcery delektora, pod kterým Bezoušek robotoval. Delektor měl ženu a tři děti, a i když šlo o hodné lidi, delektor se k nim nikdy nechoval hezky, ba naopak,

¹⁸³ RAIS, Karel V. *Pantáta Bezoušek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1961, s. 97.

¹⁸⁴ Tamtéž, s. 92.

ještě jim škodil, jak jen mohl. To však nebylo jediné neštěstí, které se této rodině přihodilo. Stihla ji série tragédií ještě daleko horších – během poměrně krátkého časového úseku na souchotiny zemřela delektorova žena a dvě děti, takže delektorovi na světě zůstalo jen jediné dítě, dcera Hermína. Namísto toho, aby otec své jednání s ní přehodnotil, začal se k ní chovat ještě hůř jak dříve. Hermína tento nátlak neunesla a svůj život dobrovolně ukončila.¹⁸⁵

Tento příběh Bezoušek odvyprávěl radovi Burdychovi při jedné z jejich společných procházek. Osud Hermíny Burdychem silně zahýbal – spatřil se v jejím otci, necitelném delektorovi, který pro svou dceru neměl hezkého slova, gesta, myšlenky, ba naopak jí jen úmyslně ubližoval. S historií druhé rodiny se rada ztotožňoval ještě v jiném ohledu – taktéž přišel o manželku a po jejím odchodu své, už tak nesmyslné nároky na Melanku ještě zvýšil. Burdych si z Bezouškova vypravování odnesl cenné ponaučení, které změnilo nejen jeho vztah k samotné dceři, ale i ke Králišovi, pročez lásce těchto dvou mladých lidí požehnal.

Pantátův kladný postoj ke vztahu Melanky a Králiše nemusel plynout jen z příkladu delektorova osudu. I v tomto případě mohl pantáta čerpat z moudrosti předchozích generací, konkrétně z té svého otce. Když byl Bezoušek mladý a sám si hledal svou životní partnerku, také se zamiloval do osoby, která byla chudší než on. Bezouškův otec se o této známosti dozvěděl a nic nenamítal, protože věděl, že jde o slušnou a hodnou dívku a „tak nechybí nic, jen ty peníze, ale ty taky nejsou všechno“¹⁸⁶, pročez synovu nevěstu přijal.

Během svého pražského pobytu vyražel pantáta Bezoušek na procházky s Burdychem pravidelně.¹⁸⁷ Pro odlišné názory obou mužů docházelo během těchto chvil k vypjatým situacím, ve kterých se nám odhalil další povahový rys starého pantáty. V průběhu celého románu se můžeme přesvědčovat o tom, že Bezoušek je muž „tuze dobrý, poctivý, srdečný!“¹⁸⁸, ve střetech s Burdychem však pantáta tyto své osobnostní kvality obohacuje o bojovnost, odvahu bránit a prosazovat své názory a ideály. Kombinace těchto povahových rysů je pro kladné hrdiny Raisových románů z devadesátých let příznačná.¹⁸⁹ Takto vykreslení hrdinové měli autorovým současníkům ukázat, že i dobrosrdeční lidé mohou své ideály prosazovat,¹⁹⁰ a tedy ani oni se nemají zdráhat bojovat za práva českého národa, neboť právě lidé jako pantáta Bezoušek, „to ten národ udrželo!“¹⁹¹

¹⁸⁵ RAIS, Karel V. *Pantáta Bezoušek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1961, s. 225–233.

¹⁸⁶ Tamtéž, s. 113.

¹⁸⁷ Tamtéž, s. 156–172, s. 182–192, s. 221–234.

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 172.

¹⁸⁹ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Karel V. Rais. In MUKAŘOVSKÝ, Jan (ed.). *Dějiny české literatury III: Literatura druhé poloviny devatenáctého století*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, s. 476.

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 477.

¹⁹¹ RAIS, Karel V. *Pantáta Bezoušek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1961, s. 172.

Výše citovaný výrok vyšel z úst berního, muže taktéž starého, který radu a pantátu na procházkách doprovázel. Ještě před touto větou zmínil, že Bezoušek je tuze podobný jeho otci, tedy muži ještě staršímu. Z toho jednak plyne, že na pantátovu osobnost měly předchozí generace opravdu silný vliv, jednak že Rais vzor pro český národ hledal mezi starými vesnickými obyvateli.

I když přínos postavy pantáty Bezouška pro autorovy současníky spočíval hlavně ve výše zmíněném, tedy v osobnostním vzoru, který nemusel mít s národními otázkami na první pohled tolik společného, pantáta Bezoušek svou přichylnost k českým národním ideálům v románu vyjadřuje i otevřeněji. Jde například o pasáže, v nichž si stařec stýská nad tragédií, jakou byl požár Národního divadla – sám pak přispěl ve sbírce na jeho obnovu¹⁹² – nebo o ty, v nichž žehrá na Němce a jejich vysoký počet v Praze.¹⁹³

Zajímavá je z tohoto pohledu pasáž, v níž pantáta sdílí své dojmy z první návštěvy Pražského orloje, neboť v ní najdeme i následující Bezouškovu promluvu: „No možná, možná: kdopak dneska Slepého mládence pamatuje a v knihách o tom sotva co bude, páni neradi takové věci zapisují, jen že se taková zpráva mezi chudým lidem drží z kolena do kolena.“¹⁹⁴ Jak vidíme, Rais tu do prostého vyjádření vesnického starce zaobalil kritiku vzdělaných vlasteneckých kruhů.

Zdraví dostatečně silné na to, aby zvládl náročnou cestu do Prahy, dlouhé procházky tímto městem, dostatek energie na hájení zájmu dvou mladých milenců – z toho všeho již můžeme usuzovat, že stáří Bezouškovi na vitálnosti neubíralo. V knize dokonce najdeme víc činností, které pantáta s lehkostí a radostí vykonával i přes jejich fyzickou náročnost – zmíníme například pochůzky, které stařík vzal na svá bedra namísto synovy služebné, či orání brázd, které zase převzal po nějakém chlapci, kterého potkal při procházce za Prahou. Bezoušek v knize sice několikrát zmiňuje svůj vysoký věk, jednou dokonce otevřeně mluví o své blížící se smrti,¹⁹⁵ ale kromě běžných problémů s kousáním některých potravin a horšícím se zrakem ho stáří opravdu nijak neomezuje.

Absence závažnějších fyziologických problémů, se kterými je poslední etapa života běžně spojena, souvisí s milosrdným vykreslením stáří v tomto díle. To se odráží i ve vypoodobnění toho, jak bylo se starým Bezouškem zacházeno. V rodné Nové Vsi pod Zvičinou žil pantáta na výminku u své dcery a její rodiny. I přes své zranitelné postavení nebyl mladými

¹⁹² RAIS, Karel V. *Pantáta Bezoušek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1961, s. 80.

¹⁹³ Tamtéž, s. 126–127

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 103.

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 129.

hospodáři nijak ustrkován, omezován, ba dokonce byl jimi ctěn, jako by byl hospodářem on. Podobně tomu bylo u synovy rodiny v Praze – zarážející je už jen fakt, že si Józa, který měl v Praze pěkné živobytí, na starého tatíka ze vsi vůbec vzpomněl. Raisův románový obraz starého, moudrého, všemi chtěného a ctěného muže se mnoho liší od toho, jaký jsme na základě dějin každodennosti zachytili v předchozí části naší práce.

Jako protiklad k idealisticky líčenému stáří využil autor postavy jistého Hejhala, kterého soužení od dětí dovedlo až do hrobu. Tato postava tedy reprezentovala typ týraného starce, obraz o mnoho bližší realitě. I když se o Hejhalových osudech dozvídáme na kompozičně významných místech – v první a poslední kapitole knihy, tragičnost osudu jednoho starce nevyváží idealistické stáří ostatních postav.

Reflexe minulosti u pantáty Bezouška probíhá hlavně na osobní úrovni – stařec vzpomíná například na své seznámení s nebožkou manželkou, na časy, kdy byl Józa na studiích, a i když zmiňuje, že život na horském venkově byl těžký, vzpomínky vyznívají šťastně a nostalgicky. K současnosti se Bezoušek vyjadřuje skepticky, neboť se mu nelíbí, že se na venkov dostávají městské způsoby. Žehrá například na tykání dětí rodičům, na oslovení „pán“, „paní“, či dokonce „milostpán“, „milostpaní“, oproti klasickým „strýc“, „tetka“, „panímáma“, „pantáta“, které už v jeho současnosti mnoho mladých považuje za urážlivé,¹⁹⁶ ale i na nošení vousů.¹⁹⁷ K budoucnosti se pantáta nevyjadřuje.

Co se týče postav z ostatních generací, jsou v naprostém područí postavy pantáty Bezouška. Jak jsme viděli na příkladu Burdycha, Melanky a Králiše, ostatní postavy v textu slouží jako prostředek, pomocí kterého pantáta demonstruje své osobnostní kvality. Například pomocí Józky ukazuje, jaký zodpovědný je hospodář, na svých vnučkách zase to, že má dobré srdce, které, na rozdíl od toho Burdychova, dokáže milovat i malé děti.

Promítl-li se do výše analyzovaného románu *Kalibův zločin* Raisův pesimistický pohled na skutečnost, v tomto díle to byl jeho protipól – vypjatý idealismus, který se opět odrazil v Raisově nazírání stáří. Jak už vyplývá z výše analyzovaných děl, autorův ideál byl právě starý vesnický člověk, který pro Raise představoval nositele morálních hodnot postupně mizejících časů. Zatímco ve zkoumaných dílech z kritické etapy autorova vrcholného období (*Výminkáři*, *Kalibův zločin*) toto dobro v podobě starého člověka trpělo mocí zla, v *Pantátovi Bezouškovi* spisovatel dobré stáří vystihl jakožto mocného hybatele morálních hodnot napříč společenskými a generačními vrstvami. Tento pohled ovšem málo korespondoval se skutečností, což mohlo vést až k mylným představám o reálném postavení starého člověka, jak

¹⁹⁶ RAIS, Karel V. *Pantáta Bezoušek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1961, s. 109.

¹⁹⁷ Tamtéž, s. 124.

upozorňují také Janáčková s Lenderovou.¹⁹⁸ Takto modifikovaný obraz stáří má sice malou hodnotu, co se historické výpovědi týče, zato nám hodně vypoví o Raisem vyznávaných hodnotách.

3.5 Západ

Stejně jako *Pantáta Bezoušek*, i román *Západ* byl poprvé otisknut v časopise *Osvěta*. *Západ* vycházel během roku 1896¹⁹⁹ a jeho publikování bývá vykládáno jako předěl v Raisově tvorbě²⁰⁰ – my ho po vzoru Janáčkové považujeme za poslední dílo spadající do vrcholné a zároveň neplodnější fáze tvorby sledovaného spisovatele.²⁰¹

Princip tohoto díla tvoří líčení psychologie devadesátiletého faráře Kalouse, muže v „západu“ života. Ten se v průběhu celého románu snaží dosáhnout zajištění toho, že zemře na faře ve Studenci²⁰², kde prožil posledních padesát let svého života. Splnění tohoto logického přání v sobě však nese několik překážek, kterým se budeme věnovat níže v textu, přičemž jejich zdrojem je samo stáří, které Rais v tomto díle líčí jako období bezmoci, osamění a beznaděje.

Pro svůj věk Kalous trpí mnoha nemocemi, které ho připravují o životní radosti. Jde například o vetchozrakost, kvůli které se musel vzdát četby, nebo o špatný stav chrupu, který mu znemožňuje sníst většinu potravin. Nejvíce ho však trápí dna a s ní spojené bolesti, neboť mu brání v delší chůzi, po dobu zimy ho dokonce upoutávají na lůžko. Nejenže si studenecký farář musí odpustit světské radosti, jakými jsou kvalitní boty, vinou bolesti není schopen chodit na procházky milovanou přírodou a navštěvovat přátele, hlavně mu však bolesti znemožňují vykonávat povinnosti spojené s povoláním kněze.

Jak už jsme však psali výše, Kalous chtěl na studenecké faře setrvat až do smrti – musel si tedy zažádat o pomoc v podobě kaplana, který měl povinnosti plnit místo něj. Málokterý kaplan byl však ochoten ve Studenci strávit delší dobu, a tak se jich na zapadlé horské faře prostřídalo již několik.

¹⁹⁸ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Karel V. Rais. In MUKAŘOVSKÝ, Jan (ed.). *Dějiny české literatury III: Literatura druhé poloviny devatenáctého století*. Praha, 1961, s. 478.

LENDEROVÁ, Milena. Reflexe stáří: „stará paní“ v pramenech osobní povahy. In HOJDA, Zdeněk; OTTLOVÁ, Marta a PRAHL, Roman (eds.). *Vetché stáří, nebo zralý věk moudrosti?: Sborník příspěvků z 28. ročníku symposia k problematice 19. století: Plzeň, 28. února – 1. března 2008*. Praha: Academia, 2009, s. 261.

¹⁹⁹ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Karel V. Rais. In MUKAŘOVSKÝ, Jan (ed.). *Dějiny české literatury III: Literatura druhé poloviny devatenáctého století*. Praha, 1961, s. 480.

²⁰⁰ ŠTEFÁNEK, Josef. Doslov. In RAIS, Karel V. *Západ*. Praha, 1960, s. 313.

²⁰¹ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Karel V. Rais. In MUKAŘOVSKÝ, Jan (ed.). *Dějiny české literatury III: Literatura druhé poloviny devatenáctého století*. Praha, 1961, s. 470.

²⁰² Studenec je Raisem smyšlený název pro skutečně existující obec Kameničky. ŠTEFÁNEK, Josef. Doslov. In RAIS, Karel V. *Západ*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1960, s. 311.

Není proto divu, že k jednomu takovému střídání dojde i v průběhu děje románu. Jak nám Rais v líčení Kalousových vnitřních pochodů odhaluje, příchod nového kaplana byl pro starého kněze spjat s velkou úzkostí – bál se, jak se s novým kaplanem snesou, bude-li ho ochoten zastoupit, jak dlouho ve Studenci vydrží. Kalous si v této situaci bolestně uvědomoval svou bezmoc, nutnost absolutního spolehnouti se na pomoc druhých. Navíc ho trápily výčitky svědomí – i když věděl, že by nebyl schopen ze své milované fary odejít, vyčítal si, že pro svou sobeckost do Studence povolává další a další mladé muže. Jak sám říká novému kaplanovi: „Jsem tím vinen, že vás sem poslali; kdybych šel do pense, přišel by mladší a vy byste v Studenci nekaplanil. Nemrzte se proto na mne! (...) Teď už melu z posledního, a přec jen bych rád, aby mě vynesli z fary a ne z chalupy.“²⁰³

Jak už bylo vysvětleno v druhé kapitole naší práce, nejhroší postavení měli v 19. století ti staří lidé, kteří neměli děti, a tak byli v poslední etapě života odkázáni na péči cizích, kteří k nim nebyli pojeni žádnými citovými vazbami. Taková byla i situace protagonisty tohoto románu, který z principu povolání římskokatolického faráře děti mít nesměl. Situaci studeneckého kněze glosují pan učitel a jeho žena. Ti měli v době příjezdu nového pana kaplana na studeneckou faru trápení s jedním ze svých synů, i tak však dochází k tomu, že jsou na tom stále lépe, jak bezdětný pan farář. „Vzpomínaje přitom na faráře, byl velmi dojat. ‚To bude arci žalost veliká – nové starosti na samý konec života –‘²⁰⁴ ‚Vidíš, tatínku, tak jsem si dnes pomyslíla, že je nám i při těch starostech přec jenom líp – máme ty naše‘ a kývla k lůžkům ‚a nakonec by nám snad tak smutno nebylo.“²⁰⁵

Tato naděje na dobré zaopatření ve stáří v podobě vlastních potomků, pro Raise neobvyklá, podíváme-li se například na povídkovou sbírku *Výminkáři*, je v tomto díle velmi akcentována. To si ukážeme na vedlejších postavách, kterými se budeme zabývat níže v textu. Nyní se znovu zaměříme na faráře Kalouse, jeho reflexi minulosti, současnosti a budoucnosti.

Jelikož jde o dílo, které je velice intimního ražení, zaobírá se pouze postavou faráře Kalouse, jeho vnitřním světem a věcmi, které ho bezprostředně obklopují, upouští Rais od celonárodních zřetelů. Reflexe současnosti českého národa a vlasteneckých snah, jejich možných příštích dnů ve srovnání s dny uplynulými se tak v knize kumuluje do jediného odstavce Kalousovy promluvy.²⁰⁶ V ní nám farář sděluje, že je s národní situací v současnosti

²⁰³ RAIS, Karel V. *Západ*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1960, s. 44.

²⁰⁴ Tamtéž, s. 77.

²⁰⁵ Tamtéž, s. 78.

²⁰⁶ Tamtéž, s. 186.

spokojen, že se nachází ve stavu, o kterém by se mu v mladí ani nesnilo a prorokuje podobně slibnou budoucnost.

Vlastní minulost je pro Kalouse bezpečným místem, světem, kterému ještě rozumí. Jeho spojenci s ním tvořili dva lidé – přítel Duchoně a sestra Kristinka. Bohužel oba v průběhu románu umírají. Se smrtí přítele Duchoně se Kalous ještě jakž takž zvládl vyrovnat, s úmrtím sestry Kristinky se však nesmířil nikdy. Od této události se farář stále častěji vracel ke vzpomínkám, které nám slouží jako zdroj k bližšímu poznání jeho dětství a rané mladosti. Starý farář vzpomíná na rodiče, rodnou chalupu, rodný kraj a první léta v semináři. Všechna tato ohlédnutí jsou líčena v krásných barvách, nepřipouští se v nich nic zlého. Vzpomínkové pasáže Rais využívá jako zajímavý prvek – v konfrontaci s veselou minulostí se jen zvýrazňuje ubohost Kalousovy současnosti. Dále můžeme informace o Kalousových minulých dnech čerpat ze zmínek v dialozích nebo z vnitřní reflexe. Z té se například dozvídáme, že Kalous ke konci života došel jakési stařecké moudrosti – mnoho věcí, kterými se v minulosti zaobíral, dnes již nepovažuje za podstatné.

Jak už vyplývá z výše psaného, současnost byla pro Kalouse trudná. I když se na více místech v knize dozvídáme, že studenecký farář život miluje a je rád, že ještě žije, jsou jeho poslední dny naplněny úzkostí. Rozumí-li minulosti, se současností si neví rady. Mohla ztráta sestry Kristinky a přítele Duchoně. Právě po jeho pohřbu o pocitu cizosti sám mluví: „Dobře jsem včera viděl, že začínám na tom světě být nějak tuze cizí... Člověk by si myslil, že by za ta léta měl znát všecky všudy kolem – a zatím abych začínal od začátku!“²⁰⁷ Vedle toho pocit izolovanosti způsobuje i farářův velmi vysoký věk – Kalouse dělí od nejstarších lidí v jeho okolí i několik desetiletí. To nám Rais znázorňuje například v rozhovoru Kalouse a hostinského, se kterým se setkal právě na Duchonově pohřbu. Oba mužové truchlí za uplynulými časy, které podle nich byly daleko lepší než ty současné. Když se Kalous zmíní, že „před nějakými šedesáti, sedmdesáti lety“²⁰⁸ byl svět veselejší, dojde k trapnému momentu. Jak totiž Kalousovi dojde, hostinský v té době ještě „chodíval v sukynkách“²⁰⁹.

Farářova úzkost plynula hlavně ze změn, se kterými se musel vypořádat (výše zmíněná úmrtí, střídání kaplana), ale i z nejistoty, kterou byly zahaleny jeho poslední dny na tomto světě. Přítomné dny jsou pro Kalouse i synonymem nesplněných nadějí – odejde mu kaplan, který mu mohl zajistit dožití na studenecké faře, zemře Kristinka, která se o něho starala, prasynovec

²⁰⁷ RAIS, Karel V. *Západ*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1960, s. 86.

²⁰⁸ Tamtéž, s. 28.

²⁰⁹ Tamtéž.

Prokop, který měl přijít jako nový kaplan, a svému prastrýci tak umožnit zemřít tam, kde si přál, vážně onemocní. Co se budoucnosti týče, Kalous v ní spatřoval jen svou blížící se smrt.

Výše vypsané zmařené naděje staříčkého Kalouse doženou až k tomu, že se ze Studence rozhodne odstěhovat a uvolnit tak místo novému, mladšímu faráři. Když však nasedá na vůz, který ho měl do místa nového bydliště odvézt, zkolabuje. Přítomní ho tedy odnesou zpátky na studeneckou faru. Tam Kalous procitne, uvědomí si, že se nachází doma a s tímto vědomím naposledy vydechne.

Děj knihy koresponduje s ročními obdobími a jejich obecně platnými charakteristikami. Do podzimu, který je obdobím změny, ale i přechodu z hezkého léta do pošmourné zimy, Rais zasazuje odchod hodného kaplana a smrt Duchoně. Zima je nejtemnější fází roku, do které autor Kalousovi uchystal nezvratné konce – smrt sestry Kristinky, věrného starého psa Brouka, ale i několika starších farníků, ke kterým měl farář nejbliže. Jaro, které přichází po ošklivé zimě, je pro studeneckého faráře obdobím naděje, že k němu na faru přijde prasynovec. Tato naděje se ukáže jako falešná se začátkem léta, kdy se Kalous zároveň rozhodne odstěhovat, a kdy nakonec i zemře. Toto rozvržení v sobě navíc odráží farářův velmi vysoký věk – zatímco lidé, kteří byli dokonce mladší než on, umírají už v zimě, on se dožívá až začátku léta.

V začátku knihy, tedy na podzim, Rais využívá metafor podzimu jako ročního období k popisu podzimu života, a naopak. Například stromy na kopci v zapadajícím slunci přirovnával k posledním vlasům starého muže, jeho úsměv zas k podzimnímu slunci, které sice září, ale už nemá sílu.

Věci, které Kalouse obklopovaly, korespondovaly s jeho životní fází. Na farářově nábytku už bylo poznat, že je starý, a i když stále sloužil, bylo všem jasné, že už spíše dosluhoval. Podobně je tomu s oblečením starého faráře, jeho ornát je popisován následovně: „(...) měl starý ornát, na němž byly květy vybledlé, jako když při pozdním podzimku listí ztrácí poslední barvu; na dolním konci se ohýbal a třepil.“²¹⁰

Celý román je v područí Kalousova příběhu. Ostatním postavám není ani zdaleka dopřáno takového prostoru, pozornosti, nebo komplexního vykreslení. Jejich jedinou funkcí je doplňovat svými životními příběhy další perspektivy nahlížení Kalousova příběhu, proto se nedozvídáme nic o jejich vnitřním světě, názorech, postojích nebo dalších osudech. Funkci těchto postav odpovídá i Raisova kompoziční taktika – vylíčení příběhu některého staříka se nachází v blízkosti líčení některého z Kalousových životních postojů či strastí.

²¹⁰ RAIS, Karel V. *Západ*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1960, s. 85.

Tak se z Kalousových úst dozvídáme příběh ze stáří jednoho adamity, který byl celý svůj život věrný své denominaci. Když už bylo patrné, že brzy zemře, poprosili adamitovi přátelé Kalouse, zda by jejich přítele přeci jen nezkusil zaopatřit po římskokatolickém způsobu. Adamita však odmítl s tím, že by rád na onen svět odešel ve shodě s tím, co celý život žil.²¹¹ Ne náhodou tomuto příběhu předchází Kalousova promluva o tom, že by rád zemřel na té faře, na které prožil víc jak polovinu života. V porovnání s příběhem adamity má čtenář dojít k závěru, že sejít z tohoto světa ve shodě s tím, jak byl prožit celý život, je tím nejlepším.

Podobnou věc nám má ukázat i postava matky kaplana Letošníka. Tento kaplan na studenecké faře vydržel nejdéle, s Kalousem si dobře rozuměli. Letošníková sestra, která se do té doby starala o jejich matku, se však vdala a s manželem se rozhodla přestěhovat do Prahy. I když staré matce nabízeli, aby do Prahy odešla s nimi, odmítla s tím, že chce zemřít tam, kde žila celý život. Protože však už byla stará, potřebovala pomoc, a tak poprosila svého syna, aby přišel sloužit někam blíž.²¹² Kaplan Letošník se tak ocitl mezi dvěma mlýnskými kameny – buď mohl spokojené stáří zaopatřovat své matce, nebo panu faráři. Rozhodl se pro matku, protože na studenecké faře proběhlo střídání kaplanů, o kterém jsme psali výše. Postava Letošníkovy matky slouží jednak jako ukázka toho, že každý starý člověk touží po tom, aby své poslední dny strávil tam, kde žil, jednak jako připomínka toho, že „krev není voda“ a bezdětný pan farář to měl v tomto ohledu těžší. I u této postavy Rais dodržel stejné kompoziční schéma, a tak po dopisu Letošníkovy matky, ve kterém žádá syna o pomoc ve stáří, následují popisy spokojeného společného soužití kaplana a faráře, čímž se jen umocňuje tragičnost Kalousova stáří.

Když se Kalous dozvěděl o Letošníkově odchodu, vyprávěl kaplanovi příběh o římskokatolickém faráři Korosovi, který se rozhodl duchod strávit v Praze. Koros však po svém starém působišti tesknil tak moc, až začal blouznit a zanedlouho po svém přestěhování zemřel.²¹³ Kalous tak tento příběh sám využil jako ospravedlnění pro své lpění na studenecké faře. Letošník Kalousovi tento lidský osud připomněl, když se dozvěděl o tom, že chce starý farář Studenec opustit – Kalous mu namítl, že na rozdíl od Korose už není při síle a stejný konec mu tak nehrozí.²¹⁴

Jako poučení o věcech posledních nám má sloužit příběh „mastné“ Ančky. Ta celý svůj život zasvětila péči o děti druhých, proto by si podle faráře Kalouse zasloužila, aby jí její okolí

²¹¹ RAIS, Karel V. *Západ*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1960, s. 46.

²¹² Tamtéž, s. 41–42.

²¹³ Tamtéž, s. 88–89.

²¹⁴ Tamtéž, s. 276.

zajistilo důstojné poslední chvíli.²¹⁵ To považuje za základní lidské právo, kterého by si sám přál dojit.

O děti jiných se starají i manželé Vejpalkovi. U nich je však situace jiná, neboť zmíněnými dětmi jsou jejich vnuci. Když jim v jednom měsíci zemřel syn i se ženou, skončili staří Vejpalkovi s odpočinkem na výminku, aby začali hospodařit a pečovat o osiřelé vnuky. Proto „se modlili, aby jich tu Bůh nechal tak dlouho, až ty kluky vyvedou“.²¹⁶ Jejich příběh nám Rais staví do kontrastu se situací faráře, o kterém se jeho vlastní sestra nedlouho před líčením příběhu Vejpalkových vyjádřila následovně: „Zdá se mi, že je to přec jen chyba, když je člověk takhle tuze starý, když ho tu Pánbůh nechá přes čas.“²¹⁷

Úplně jiný případ je osud ševce Kubly. Jeho osud je jedním z mála příběhů v Raisově díle, ve kterém autor ukazuje děti v lepším světle než staré rodiče. Kubla své děti neměl rád, domácnost špatně vedl, nevydělával žádné peníze. Když děti vyrostly, odešly do světa, aby se tam naučily řemeslu. To se jim i podařilo, dokonce vydělaly nějaké ty peníze, se kterými se vrátily domů do Studence. Domů však přišly ještě s něčím – s rozhodnutím, že se o své rodiče postarají, a to i přesto, že si rodičovské lásky mnoho neužily. Tento láskyplný přístup udělal z Kubly lepšího člověka, jak říká Kalous: „Jen ta dětinná láska to byla, jež tatíka změnila!“²¹⁸ Na osudu ševce Kubly nám Rais jednak ukazuje důležitost dětí v životě starých rodičů, jednak účinnost láskyplného přístupu, který se Kalous snažil celý život na své farníky aplikovat.

V našem textu jsme několikrát zmínili Kalousovu sestru Kristinku. Ta se svým bratrem několik let žila na studenecké faře a pečovala o něj i o domácnost a hospodářství. I když dostává více prostoru než výše jmenované postavy, stále funguje jen v rámci Kalousova příběhu, a tak stejně jako u ostatních postav, ani u ní neznáme její vnitřní svět, názory, postoje nebo další osudy. Hlavní funkcí Kristinčiny postavy je umocňovat nešťastnost osudu svého bratra, čímž Rais dosáhl hlavně jejím úmrtím, po kterém se Kalous cítil, jako by na světě zůstal úplně sám.

Postav z jiných generací se v tomto románě vyskytuje podstatně méně. Z těch středního věku jsou podstatní jen studenečtí manželé učitelovi, na kterých Rais ukazuje Kalousovo dobré srdce. Učiteli Kalous domluvil lepší pracovní místo daleko od Studence, čímž sice pomohl učiteli, ale sám sobě uškodil. Dobrovolně se tak totiž připravil o část Studence tak, jak ho znal, i když ho každá takováto změna velmi rozrušovala.

²¹⁵ RAIS, Karel V. *Západ*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1960, s. 162.

²¹⁶ Tamtéž, s. 63.

²¹⁷ Tamtéž, s. 62.

²¹⁸ Tamtéž, s. 117.

Postavy v dětském věku jsou v *Západu* marginální. Za zmínku stojí snad jen scéna z Kalousovy návštěvy ve škole, při které děti vystupují jako blíže nediferencovaná skupina žáků. Při pohledu na ni Kalous přemítá o množství dětí, které odučil a o nezvratném koloběhu života.²¹⁹

Stejně jako dříve analyzovanými díly, i tímto románem chtěl Rais přispět k morálnímu zušlechtění svého čtenářstva. Toho dociluje právě pomocí stáří, konkrétněji soucitem se starým člověkem, který ve čtenáři vyvolává. Ve výše analyzovaných dílech, jakými jsou například *Výminkáři* nebo *Kalibův zločin*, Rais soucit buduje pomocí morálně zkažené postavy, která využívá slabosti a bezbrannosti starého člověka k tomu, aby ho mohla trápit – stáří tak je v roli jedné z příčin utrpení, ne však nutně jeho zdrojem. Jinak je tomu právě v tomto románě, ve kterém autor stáří činí přímým viníkem veškerého protagonistova trápení.

Prvně popsany způsob využití stáří, tedy jeho kombinace se zlou postavou, umožňuje Raisovi tragédii poslední životní etapy vložit do výmluvného děje, emočně zabarvených dialogů a vyhrocených situací. Druhý způsob je z podstaty utrpení plynoucího z přirozených biologických procesů založen na vnitřním monologu, líčení psychologie postavy a její každodenní reality, jak jsme podrobněji rozebrali výše v analýze. Zvládnutím těchto prostředků se Raisovi podařilo čtenářům přiblížit prožívání starého člověka a vyvolat v nich právě výše zmíněný soucit a smutek nad utrpením starce. To vše čtenáře vede k úctě ke stáří, která přirozeně brání morálně pokřivenému chování, jaké jsme mohli vidět u některých postav právě *Kalibova zločinu* či *Výminkářů*.

4. Shrnutí a typologie postav

Z výše uvedených analýz vybraných próz Karla Václava Raise vyplývají tři typy postav představující staré lidi, přičemž hlediska, podle kterých jsme tyto typy vymezovali, jsou následující: morální hodnoty postavy starého člověka, její charakteristika, vztah vůči dalším postavám a pozice v širších společnostech. V této kapitole si pomocí jmenovaných hledisek všechny tři typy charakterizujeme a uvedeme si jejich zástupce. Skupiny jsme se rozhodli pojmenovat takto: *trpící staří lidé* (tu ještě dělíme na podskupiny *staří lidé trpící neprávem* a *staří lidé trpící právem*), *špatní staří lidé* a *spokojení staří lidé*.

Upozorňujeme, že v této typologizaci záměrně vynecháváme všechny vedlejší postavy staříků a stařenek z románu *Západ*. Jak je zmíněno již v podkapitole, kde tuto knihu analyzujeme, všechny vedlejší postavy tohoto románu jsou v absolutním područí protagonisty

²¹⁹ RAIS, Karel V. *Západ*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1960, s. 164.

tohoto díla, faráře Kalouse. Jejich jedinou funkcí je Kalousův příběh v určitých aspektech doplňovat a umocňovat, protože o nich nemáme dost informací potřebných k hlubší interpretaci.

Hlavní morální hodnotou *neprávem trpícího* starce je nezištnost, se kterou nejen pracuje, ale i pomáhá – nejčastěji svým vlastním dětem. Ty o něho však nestojí, vnímají ho jako nechtěnou zátěž, trpěné břemeno, protože starce všemožně nespravedlivě trápí, na což poukazuje název vymezené skupiny. Rodiče ve své stařecké bezbrannosti s útlakem ze strany svých dětí nemohou dělat vůbec nic. Neschopnost se bránit Rais v případě těchto postav maximálně akcentuje.

Takový je osud většiny hlavních hrdinů povídkové sbírky *Výminkáři*, které do této kategorie řadíme – staré Pařízkové marně čekající na své syny, do studené komůrky odstrčeného starce „jako růže“ Stříhavky, po pomoci beznadějně volající výminkářky Pilařky a manželů Militských, které trápila necitelnost jednoho ze synů. Ve stejné životní situaci, která tuto postavu z hlediska námi stanovené typologie řadí po bok výše zmíněných, se nachází i vlastními dětmi bitý starý listonoš Lasík, vedlejší postava povídky *Do Prahy na pouť* ze stejného cyklu.

Další výminkář, tentokrát však z díla *Kalibův zločin*, trpěl krutostí tchýně svého syna. Jde o postavu starého Kaliby, který se ve stáří jen trápil. Do této kategorie řadíme i starého Čermáka, dědečka protagonisty románu *Zapadlí vlastenci*. Stejně jako výše zmínění, i on nezištně pomohl svému dítěti, dceři, které se narodilo nemanželské dítě. Za tento čin se mu nevděkem odměnil jeho bratr. Posledním zástupcem této skupiny je farář Kalous, hlavní hrdina *Západu*. I jemu stáří přináší jen soužení, které si nezasloužil. Jeho trápení je analogií k utrpení rodičů sobeckých dětí, které se o své staré rodiče nestarají dostatečně. Starý farář totiž vzhledem ke svému povolání děti nemá, protože i v jeho případě je stáří spojeno s utrpením, které ve starém člověku vyvolává strach z nedostatečného zaopatření.

Všechny morální a povahové hodnoty, které výše jmenovaným postavám náleží, jsou jen ty nejlepší. Tyto postavy skoro nikdy nejsou charakterizovány přímo, o jejich kvalitách se dozvídáme prostřednictvím jejich činů. *Neprávem trpící* starci a stařeny jsou pracovití, skromní, zbožní a pro tyto své kvality v širším okolí ceněni.

Opačně je tomu u postav z podkategorie *staří lidé trpící právem*, jejichž povahy kazi různé špatné vlastnosti. Za jejich nedobré chování je stíhá trest, jehož vykonavatelem je buď dobrý člověk nebo sám osud. Pro svou zkaženost bývají tito lidé neoblíbení – to se však může změnit, neboť mnoho z těchto postav si vybere cestu nápravy. I o jejich charakteru se čtenář dozvídá pouze z jejich činů.

K těmto postavám řadíme starce Burdycha z románu *Pantáta Bezoušek*, který svou necitelností úmyslně trápil svou mladší dceru. Tomu učinila přítrž až postava pantáty Bezouška, který prostřednictvím vyprávěného příběhu v Burdychovi vzbudil strach o život mladší dcery. To zlého starce vytrestalo natolik, že se ke své dceři začal chovat lépe. Podobně tomu bylo i v případě starce Škmořila ze *Zapadlých vlastenců*. Toho z nafoukanosti vyléčil taktéž strach, tentokrát o part v pašijové hře. Celá záležitost byla chytře nastraženou léčkou jiného, moudrého starce.

Další morálně pokřivené postavy starců ze stejného románu a zároveň představitelé této kategorie k reflexi a nápravě svého chování nedošli – o to horší trest je stihl. Staří manželé Žalákovi celý svůj život zasvětili mamonu a shromažďování majetku, kterého nakonec ani nemohli užívat, neboť všechno připadlo rozchazovací snaše. Starého Luštince zase celoživotní závislost na hazardu dovedla až k sebevraždě. Takovouto smrtí končí i život starého mlynáře z povídky *V budouč* z cyklu *Výminkáři*. Ten na majetku ošidil svého syna ve prospěch zetě, který ho později vyhodil z domu.

Špatní staří lidé jsou také morálně zkažení a ostatním postavám ubližují. Toto své jednání však nijak nenapravují, ani je za ně nestihá žádný trest. Širší okolí jejich chování neschvaluje, zároveň však proti němu ani nijak nebojuje.

Mezi tyto postavy patří manžel výminkářky Pařízkové, starý Pařízek z povídky *Matka a děti* z cyklu *Výminkáři*. Ten manželku různými způsoby uzurpoval v průběhu celého života, ve stáří ji nejintenzivněji sužoval zákazem komunikovat se syny. Druhou představitelkou této kategorie je stará Boučková z *Kalibova zločinu*, která svou pokřivenou povahou dokázala zničit život hned několika dalším postavám.

Spokojené staré lidi stáří nijak neomezuje, jsou aktivní, netrápí je žádné závažné zdravotní obtíže. Tato životní etapa pro ně není spojena s žádným utrpením. Jejich děti se k nim chovají s úctou, respektem a láskou, stejně jako širší okolí, kterému pomáhají. Jejich morální kvality jsou výtečné.

K těmto postavám řadíme starého švece Strnádku z povídky *Matka a děti* z povídkového cyklu *Výminkáři*. Toho jeho děti prosily, aby k nim odešel odpočívat na výminek. Stařec je však odmítl, neboť mohl až do svého skonu pracovat. I smrt měl dobrou – zemřel ve spánku. V textu povídky pomohl utrápené výminkářce Pařízkové svou přímluvou u učitele. Rád pomáhal i další stařec patřící do této kategorie – pantáta Bezoušek. Ten oplýval moudrostí, o kterou se se svým okolím rád dělil. I on stále pracoval a byl svými dětmi žádán, aby u nich na stáří zůstával. Posledními postavami této kategorie jsou dva výminkáři z románu *Zapadlí vlastenci*. Tím první je věčně optimisticky naladěný Roubal, tím druhý moudrý a pracovitý výminkář Podroužek.

Závěr

Cílem naší práce bylo zjistit, jak Karel Václav Rais zobrazuje stáří a postavu představující starého člověka ve svých dílech. Za tímto účelem bylo zvoleno a analyzováno pět prozaických děl tohoto autora. Na základě poznatků, které z našeho výzkumu vyplynuly, jsme postavy staříků a stařenek rozdělili do tří skupin: *trpící starý člověk* (tu ještě dělíme na podskupiny *staří lidé trpící neprávem* a *staří lidé trpící právem*), *špatní staří lidé* a *spokojení staří lidé*. Z našeho výzkumu dále vyplývá, že Rais prostřednictvím postav starých mužů a žen, jejich vztahů a osudů, tvořil analogii k jím vnímanému stavu tehdejší české společnosti.

Postavy z podkategorie *staří lidé trpící neprávem* představují lidi dobrých vlastností, nezištného a láskyplného smýšlení. Proti nim autor staví mladé sobce, kteří slouží jen mamonu, zisku a svým potřebám. Svěřením charakterových ideálů postavám starých lidí Rais jednak vyjadřuje svou obavu z vymizení dobrých lidí z tehdejší české společnosti spolu s vymřením nejstarší generace,²²⁰ jednak bezbranný člověk v závěru života Raisovi umožňuje vystavět vypjatý, dramatický a tragický příběh, ve kterém slabé dobro neprávem trpí přesilou zla, čímž ve čtenáři vzbudí sympatie ke kladným postavám, odpor ke zlým vlastnostem a povede k reflexi vlastního chování. Takto načrtnuté osudy navíc odpovídaly tehdejší realitě stáří, kterou jsme popsali v druhé kapitole naší práce.

Postavy z podskupiny *staří lidé trpící neprávem* se s největší intenzitou vyskytují v dílech z první etapy vrcholné fáze tvorby sledovaného spisovatele. Pro Raisova díla z tohoto období je typický právě strach z výše popsaného vítězství lidí se špatnými vlastnosti nad těmi s dobrými. Proto se v těchto textech vyskytují i postavy z kategorie *špatných starých lidí*, jak si vysvětlíme níže.

Postavy z této skupiny jednak ztvárňují autorův strach z mocného zla – tito zlí a sobečtí starci nad těmi hodnými vítězí, za jejich chování je navíc nestíhá žádný trest. Pomocí nich autor poukazuje na to, jak nesmyslné a zhoubné je, když se starý člověk snaží ublížit starému člověku, místo toho, aby se spojili, pomohli si ve svých stařeckých svízelech a zlu, které má častokrát podobu mládí, se postavili společně. Těmito postavami Rais ztvárňuje své české současníky, kteří raději bojovali mezi sebou, než aby se spojili a zakročili proti zlu zvenčí – germánskému živlu.

Optimističtější jsou autorova díla z druhé etapy vrcholné fáze jeho tvorby. V nich už Rais nezachycuje dle něj reálný obraz tehdejší české společnosti, nýbrž, opět dle něj, její ideální

²²⁰ Srov. JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Raisovo úsilí o realistickou prózu (Ke genesi realismu let osmdesátých a devadesátých). *Česká literatura* 6, 1958, č. 3, s. 332.

podobu. Zvláště v těchto dílech nalezneme postavy z podkategorie *staří lidé trpící právem*. Pomocí těchto postav Rais demonstruje svůj ideál toho, že každý špatný člověk za své jednání bude potrestán a je-li dost vnímavý, trestu využije jako podnětu ke své nápravě. Tento trest vychází od starců, které vedle několika dalších řadíme do skupiny *spokojení staří lidé*.

Výše zmínění starci měli svým příkladem Raisovy současníky motivovat k tomu, aby se nebáli proti zlu otevřeně bojovat a špatné lidi i přiměřeně trestat. Do všech zástupců skupiny *spokojení staří lidé* Rais vložil jen ty nejlepší morální hodnoty, které se u těchto postav často snoubí se zájmem o národní otázky. Autorovi současníci však neměli čerpat inspiraci pouze z postav samotných starců, nýbrž i z jejich okolí, které je ctílo a vážilo si jejich rad. Jelikož Rais díla z druhé etapy vrcholné fáze své tvorby psal s úmyslem vyobrazení ideálu, osudy postav z kategorie *spokojení staří lidé*, které se nejčastěji vyskytují právě v dílech z tohoto období, jsou vzdáleny skutečné podobě života tehdejšího starce.

Podíváme-li se na rozložení postav z genderového hlediska, zjistíme, že postavy starých žen se vyskytují zvláště v dílech z první etapy vrcholné fáze Raisovy tvorby. První způsob, jakým tento autor staré ženy vyobrazuje, je role submisivních hodných stvoření, které sice jsou protagonistkami příběhů, na svůj osud však nemají žádný vliv a jsou zmítány vůlí druhých. Druhý způsob je protikladný – žena sice je vedlejší postavou, svou mocí však řídí i osud dalších postav. Takováto stařena je zlá a sobecká. Rais však ženské postavy nikdy nevyužil k zobrazení kladného ideálu – stařena se tak nikdy neocitla v roli moudré a všemi obdivované osoby.

Zatímco postavy zastupující jedince dětského věku se v analyzovaných prózách téměř nevyskytují, postavy představující lidi středního věku a mladší dospělé Rais ve zkoumaných dílech užívá hned trojím způsobem. V jednom případě Rais z těchto postav užívá činí ztělesnění ideálu vlastence (román *Zapadlí vlastenci*), v dalším případě autor postavu mladého člověka užívá jakožto vypravěče (některé povídky z cyklu *Výminkáři*). V obou případech mohla být Raisovou motivací ke svěřením takovýchto rolí mladému člověku potřeba maximálních fyzických sil – jak lokální vlastenci, tak vypravěči se v autorových textech dostávají do situací, které by už starý člověk jen stěží zvládl.

Poslední způsob, jakým Rais s postavou této věkové kategorie pracuje, je její využití coby elementu zvýrazňujícího vlastnosti starých lidí. Tento postup se jako jediný propisuje do všech analyzovaných děl a je co do počtu zástupců nejbohatší a nejrozmanitější. Najdeme tak kladné mladé hrdiny, jejichž úkolem je zvýraznit zkaženost starců (např. Vojta Kaliba a jeho tchýně), nebo naopak jejich ctnost (např. Melanka a pantáta Bezoušek). Starcovy dobré vlastnosti může zdůraznit i záporný mladý hrdina (např. synové a výminkářka Pařízková), který je většinou dítětem starého člověka.

Právě napětí mezi starým hodným rodičem a jeho zkaženým dítětem je motiv, který Rais ve své tvorbě užíval často. Činil tak na základě faktu, že ve vztahu, který by měl být ze strany dítěte naplněný jen vděkem a láskou, vystoupí nesmyslnost, ošklivost a zhoubnost zlého jednání s o to větší intenzitou. To vše mělo čtenáře odradit od následování příkladu těchto mladých zkažených postav.

Byť je smrt se stářím neodvratně spjata, Rais ji ve většině analyzovaných děl výrazněji netematizuje. Největšího prostoru se jí dostává v románě *Západ*, kde je použita jakožto prvek dokazující naprostou závislost starého člověka na jeho okolí. V tomto díle je zároveň tematizována touha starého člověka po „dobré smrti“, kterou autor vyobrazuje i v povídce *Matka a děti*. V ostatních dílech Rais smrt používá k vyústění dramatu (např. *Kalibův zločin*), nebo k dokladu zkaženosti dětí, které rodičovu smrt vyhlížejí jakožto prostředek k obdržení dědictví (např. *Konec života*).

Sledovaný autor chtěl svou tvorbou docílit mravního zušlechtění českého národa. Tento úkol svěřil postavám starců a stařen, jejichž vyobrazení tomuto záměru přizpůsoboval, jak jsme si ukázali v předchozích odstavcích. Karel Václav Rais však nebyl zdaleka jediným autorem devatenáctého století, který ve svých dílech starce zachycoval. Studium těchto děl se zaměřením na vyobrazení stáří a starého člověka jako předmět dalšího zkoumání rozhodně považujeme za přínosný a žádoucí způsob, jak lépe pochopit literaturu předminulého století, mentalitu autorů i sociálně-kulturní situaci tehdejší společnosti.

Resumé

This bachelor thesis explores depictions of old age in selected prose works by Karel Václav Rais. The aim of this work was to find out how Karel Václav Rais portrays the old age and figure representing the old man and woman in his works. To this end, five prosaic works by this author were chosen and analysed – *Výminkáři*, *Kalibův zločin*, *Zapadlí vlastenci*, *Pantáta Bezoušek* and *Západ*. Based on the findings of our research, we have divided the characters of old men and old women into three categories: *the suffering old people* (which we divide into subcategory *the old people suffering wrongly* and subcategory *the old people suffering rightly*), *the bad old people* and *the satisfied old people*. Our research further shows that Rais, through the characters of old men and women, their relationships and destinies, formed an analogy to the perceived state of Czech society at the time.

Characters from the subcategory *old people suffering wrongly* are kind and often suffer from their children's selfish actions. These figures show Rais's fear of the disappearance of good moral values from Czech society. With their help, the author builds dramatic and tragic stories. Characters from the subcategory *old people suffering rightly* are being punished for their actions. This justice is the author's ideal. The characters in the group *the bad old people* are evil, for which they are not punished in any way. The senselessness of their behaviour shows the senselessness of the actions of many Czechs who argue with other Czechs. The characters in the group *the satisfied old people* are nice and interested in patriotic issues. They are demonstrating Rais's ideal.

If we look at the gendered characters, we find that Rais uses the characters of old women in two ways. The first way is to depict them as submissive worthy creatures who, though protagonists of the stories, have no influence on their fate. The second way is the opposite – a woman is evil and though she is a minor character, she also directs the fates of other characters. Rais never used the female characters to depict a positive ideal – the old woman never found herself in the role of a wise and admired person.

Použitá literatura

Primární literatura

Knihy

RAIS, Karel V. *Kalibův zločin*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1959.

RAIS, Karel V. *Pantáta Bezoušek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1961.

RAIS, Karel V. *Výmikáři*. Praha: Odeon, 1976.

RAIS, Karel V. Z vlasařských pamětí. In RAIS, Karel V. *Povídky*. Brno: Host, 2013, s. 5–16. ISBN 978-80-7294-801-7.

RAIS, Karel V. *Západ*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1960.

RAIS, Karel V. *Zapadlí vlastenci*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1965.

Časopisecké zdroje

BODLÁK, Prokop. Z venkovské hospody I. *Humoristické listy* 23, 1881, č. 5, s. 34.

BODLÁK, Prokop. Z hor I. *Humoristické listy* 25, 1883, č. 16, s. 125.

BODLÁK, Prokop. Z hor II. *Humoristické listy* 25, 1883, č. 18, s. 136.

BODLÁK, Prokop. Z hor III. *Humoristické listy* 25, 1883, č. 20, s. 162.

BODLÁK, Prokop. Z hor IV. *Humoristické listy* 25, 1883, č. 21, s. 172.

BODLÁK, Prokop. Z hor V. *Humoristické listy* 25, 1883, č. 27, s. 222.

BODLÁK, Prokop. Z hor VI. *Humoristické listy* 25, 1883, č. 31, s. 254.

BODLÁK, Prokop. Z venkovské hospody II. *Humoristické listy* 23, 1881, č. 6, s. 46.

Sekundární literatura

Knížní zdroje

ADAM, Robert. Komentář. In RAIS, Karel V. *Povídky*. Brno: Host, 2013, s. 477–488. ISBN 978-80-7294-801-7.

FORST, Vladimír. Karel V. Rais. In OPELÍK, Jiří (ed.). *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia, 2000, s. 1198–1203. ISBN 80-200-0708-3.

GAWARECKA, Anna. Między nobilitacją a deprecjacją. Ideologiczne kody postrzegania starości w dziewiętnastowiecznej literaturze czeskiej (przypadek Karla Václava Raisa). In *Wielkie tematy kultury w literaturach słowiańskich 12: Starość*. Vratislav: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2016, s. 485–497. ISBN 978-83-229-3547-7.

HAVELKA, Miloš. O aktualitě stáří. In HOJDA, Zdeněk; OTTLOVÁ, Marta a PRAHL, Roman (eds.). *Vetché stáří, nebo zralý věk moudrosti?: Sborník příspěvků z 28. ročníku symposia k problematice 19. století: Plzeň, 28. února – 1. března 2008*. Praha: Academia, 2009, s. 7–18. ISBN 978-80-200-1691-1.

HLAVÁČKOVÁ, Ludmila. Od chorobinců ke geriatrickým klinikám. Vývoj specializované péče o pacienty pokročilého věku. In HOJDA, Zdeněk; OTTLOVÁ, Marta a PRAHL, Roman (eds.). *Vetché stáří, nebo zralý věk moudrosti?: Sborník příspěvků z 28. ročníku symposia k problematice 19. století: Plzeň, 28. února – 1. března 2008*. Praha: Academia, 2009, s. 190–198. ISBN 978-80-200-1691-1.

HORSKÁ, Pavla. Demografie rodiny v 19. století. In HORSKÁ, Pavla; KUČERA, Milan a MAUR Eduard et al. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Praha: Panorama, 1990, s. 379–399. ISBN 80-7038-011-X.

JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Český román sklonku 19. století*. Praha: Academia, 1967.

JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Karel V. Rais. In MUKAŘOVSKÝ, Jan (ed.). *Dějiny české literatury III: Literatura druhé poloviny devatenáctého století*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1961, s. 465–485.

JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Román mezi modernami*. Praha: Československý spisovatel, 1989.

JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Stoletou alejí: O české próze minulého věku*. Praha: Československý spisovatel, 1985.

JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Vesnická povídka a K. V. Rais. RAIS, Karel Václav. *Výminkáři*. Praha: Odeon, 1976. s. 7–19.

JÁNSKÝ, Ladislav. Vysvětlivky. In RAIS, Karel V. *Kalibův zločin*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1959, s. 203–205.

LENDEROVÁ, Milena. Hledání kulturních dějin. In LENDEROVÁ, Milena; JIRÁNEK Tomáš a MACKOVÁ Marie. *Z dějin české každodennosti: Život v 19. století*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2023, s. 419–445. ISBN 978-80-246-3510-1.

LENDEROVÁ, Milena. Reflexe stáří: „stará paní“ v pramenech osobní povahy. In HOJDA, Zdeněk; OTTLOVÁ, Marta a PRAHL, Roman (eds.). *Vetché stáří, nebo zralý věk moudrosti?: Sborník příspěvků z 28. ročníku symposia k problematice 19. století: Plzeň, 28. února – 1. března 2008*. Praha: Academia, 2009, s. 259–270. ISBN 978-80-200-1691-1.

LENDEROVÁ, Milena. Stáří. In LENDEROVÁ, Milena; JIRÁNEK Tomáš a MACKOVÁ Marie. *Z dějin české každodennosti: Život v 19. století*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2023, s. 268–271. ISBN 978-80-246-3510-1.

PEŠAT, Zdeněk. Bohumil Adámek. In FROST, Vladimír (ed.). *Lexikon české literatury: osobnosti, díla, instituce*. Praha: Academia, 1985, s. 32–33.

ŘEPKOVÁ, Marie. Karel Václav Rais. In HAVEL, Rudolf a OPELÍK, Jiří (eds.). *Slovník českých spisovatelů*. Praha: Československý spisovatel, 1964, s. 417–418.

ŠTEFÁNEK, Josef. Doslov. In RAIS, Karel V. *Kalibův zločin*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1959, s. 206–209.

ŠTEFÁNEK, Josef. Doslov. In RAIS, Karel V. *Pantáta Bezoušek*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1961, s. 272–274.

ŠTEFÁNEK, Josef. Doslov. In RAIS, Karel V. *Západ*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1960, s. 310–313.

ŠTEFÁNEK, Josef. Doslov. In RAIS, Karel V. *Zapadlí vlastenci*. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1965, s. 403–407.

URVÁLKOVÁ, Zuzana. Stáří jako zrcadlo zmařených iluzí v próze Karla Václava Raise *Když se připozdívá*. In *Wielkie tematy kultury w literaturach słowiańskich 12: Starość*. Vratislav: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2016, s. 463–472. ISBN 978-83-229-3547-7.

VÍŠKOVÁ, Jarmila. Vydavatelské poznámky. In RAIS, Karel Václav. *Výminkáři*. Praha: Odeon, 1976, s. 181–182.

Časopisecké zdroje

JANÁČKOVÁ, Jaroslava. Raisovo úsilí o realistickou prózu (Ke genesi realismu let osmdesátých a devadesátých). *Česká literatura* 6, 1958, č. 3, s. 317–340.

ŠŤASTNÁ, Jarmila. Výměnek a postavení výměnkářů v západním Podkrkonoší. *Český lid* 58, 1971, č. 5, s. 283–290.

ŠTĚPÁNEK, Vladimír. Cesta Terézy Novákové k realismu. *Česká literatura* 1, 1953, č. 3, s. 120–137.

ŠULCOVÁ, Milada. Příspěvek ke studiu života výměnkářů: Výsledky dotazníkového průzkumu. *Český lid* 61, 1974, č. 2, s. 97–99.

Diplomové práce

DOHNALOVÁ, Monika. *Tematizace stáří ve vybraných prózách 19. století*. Brno, 2016. Diplomová práce. Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Ústav české literatury a knihovnictví. Vedoucí diplomové práce Zuzana Urválková.

KUTOVÁ, Karolina. *Boj o národní identitu v 80. letech 19. století*. Praha, 2011. Diplomová práce. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Ústav politologie. Vedoucí diplomové práce Vratislav Doubek.

TROJAN, Jan. *Jihomoravský venkov ve druhé polovině devatenáctého století*. České Budějovice, 2020. Diplomová práce. Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, Historický ústav. Vedoucí diplomové práce Josef Grulich.